

Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Φιλοσοφική Σχολή Αθηνών
Τμήμα Ιταλικής Γλώσσας και Φιλολογίας
Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Ελληνορωμαϊκών Σπουδών

Καραμπάτος Ηρακλής

Μεταπτυχιακή διατριβή

*«Η ποίηση ως μέσο διαμόρφωσης της κοινής
γνώμης στη Ρώμη του Οκταβιανού Αυγούστου.
Το παράδειγμα του Ορατίου και του Βιργιλίου».*

ΑΘΗΝΑ 2020

Επιβλέπων Καθηγητής: Βάιος Βαϊόπουλος

Τριμελής Επιτροπή: Βάιος Βαϊόπουλος

Ρουμπίνη Δημοπούλου

Χαρίλαος Μιχαλόπουλος

Πίνακας:

Jean-Joseph Taillasson. *Ο Βιργίλιος απαγγέλλει μέρος της Αινειάδας στον Αύγουστο* (1787). Εθνική Πινακοθήκη του Λονδίνου.

Στη γιαγιά μου
και στον παππού μου.

Copyright © [Ηρακλής Καραμπάτος, 2020]

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας εργασίας, εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα.

Οι απόψεις και θέσεις που περιέχονται σε αυτήν την εργασία εκφράζουν τον συγγραφέα και δεν πρέπει να ερμηνευθεί ότι αντιπροσωπεύουν τις επίσημες θέσεις του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.

Contents

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	1
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	3
1. ΓΕΝΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ	3
2. Η ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ ΩΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΗΓΗ	5
3. ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΜΕΘΟΔΟΥ.....	9
4. ΟΡΑΤΙΟΣ ΚΑΙ ΜΑΙΚΗΝΑΣ	13
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α': Η ΟΡΑΤΙΑΝΗ ΠΟΙΗΣΗ ΩΣ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΑ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗΣ ΤΗΣ ΡΩΜΑΪΚΗΣ ΚΟΙΝΗΣ ΓΝΩΜΗΣ	18
1.1 ΩΔΗ 1.2.....	18
1.2 ΩΔΗ 1.12.....	21
1.3 ΩΔΗ 1.37.....	24
1.4 ΩΔΗ 3.3.....	28
1.5 ΩΔΗ 3.6.....	30
1.6 ΩΔΗ 4.14.....	34
1.7 ΩΔΗ 4.15.....	37
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β': Η ΑΙΝΕΙΑΔΑ ΩΣ ΕΠΟΣ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΗΣ ΓΝΩΜΗΣ	41
2.1 ΓΕΩΡΓΙΚΑ	41
2.2 ΑΙΝΕΙΑΔΑ.....	43
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	63
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	72

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η διπλωματική αυτή εργασία εξετάζει πτυχές της ποίησης της εποχής του Αυγούστου, κυρίως ως προς τον τρόπο που η λογοτεχνία χρησιμοποιήθηκε από το καθεστώς, για να εδραιωθεί στην εξουσία μετά την «πολυρηγματωμένη» -πολιτικά και κοινωνικά- περίοδο των εμφύλιων ρωμαϊκών συγκρούσεων. Με την ευκαιρία της μελέτης της λογοτεχνίας της εποχής σε αντιπροσωπευτικές εκφάνσεις της παρατηρείται ο τρόπος με τον οποίο η προπαγανδιστική πολιτική της πρώιμης αυγούστειας περιόδου προσπάθησε να επηρεάσει και να διαμορφώσει τη ρωμαϊκή κοινή γνώμη. Παραδειγματικά θα εξετάσουμε αποσπάσματα από το έργο του Ορατίου και του Βιργιλίου. Πιο συγκεκριμένα, θα εστιάσουμε στις «πολιτικές» ωδές του Ορατίου και σε σημεία της *Αινειάδας* του Βιργιλίου. Την ευκαιρία για την εκπόνηση αυτής της διπλωματικής διατριβής μου έδωσε ο καθηγητής μου, καθηγητής του τμήματος ιστορίας του Ιονίου Πανεπιστημίου, κ. Βάιος Βαϊόπουλος.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. ΓΕΝΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Οι ιστορικές εξελίξεις είναι ικανές να ανανοηματοδοτήσουν και να μεταβάλουν πράγματα που εκ πρώτης όψεως φαίνεται αδύνατον να μεταβληθούν. Πρόκειται, άραγε, για μία μορφή τυχειότητας το ότι με την επικράτηση του Αυγούστου δημιουργείται το σημαντικότερο έπος της ρωμαϊκής λογοτεχνικής παραγωγής; Είναι, επίσης, αποτέλεσμα τυχειότητας ότι εκτός από τον τομέα της λογοτεχνίας οι Ρωμαίοι διαπρέπουν και σε πολλούς άλλους τομείς του επιστητού; Η παρούσα διπλωματική εργασία δεν θα εξετάσει ζητήματα ντετερμινισμού ή ιντετερμινισμού, ζητήματα που σχετίζονται με την υλιστική ανάγνωση της ιστορίας κ.ο.κ. Είναι αυτονόητο ότι οι ιστορικο-κοινωνικές εξελίξεις μπορούν να μεταβάλλουν ποικιλοτρόπως το πολιτισμικό περιβάλλον· ενδεχομένως, να είναι ικανές να «πυκνώσουν» ακόμη και τα χωρο-χρονικά πλαίσια.

Από πολλούς και σε διάφορες περιόδους έχει υποστηριχθεί ότι ένας από τους σημαντικότερους Λατίνους λυρικούς, ο Οράτιος, υπήρξε μέλος της αυγούστειας προσπάθειας διαμόρφωσης της κοινής γνώμης. Από την άλλη και η βιργιλιανή *Αινειάδα* ήταν ένα έπος με εμφανείς πολιτικές σκοπιμότητες¹. Η κλασική φιλολογία έχει στρέψει πολλές φορές την έρευνά της στα ζητήματα της αλληλεπίδρασης του αυγούστειου καθεστώτος και της ρωμαϊκής λογοτεχνίας. Ήδη, άλλωστε, από την εποχή της σύνθεσης των *Ωδών* ο Οράτιος δηλώνει ρηματικά τους φόβους που έχει

¹ K. Lamp, *A city of Marble-The rhetoric of Augustan Rome*, The University of South Carolina Press, S. Carolina, 2013, pp. 202

αναφορικά με μία ενδεχόμενη ταύτισή του με το καθεστώς και αποκαλύπτει τη διάθεσή του να απο-ταυτοποιηθεί από αυτό. Δευτερογενώς, πολλές μελέτες έχουν ως θέμα το ζήτημα αυτής της ενδεχόμενης σύμπλευσης ή ετεροπροσδιορισμού των ποιητών και του αυτοκράτορα. Πονήματα όπως το *“The poet and the prince”* του Alessandro Barchesi ή το έργο *“Virgil and the Augustan reception”* του Richard Thomas έστρεψαν το φιλολογικό ενδιαφέρον και στις σχέσεις αυτές και εξέτασαν τη διαλεκτική συνύπαρξη της διοίκησης και των τεκταινομένων της πολιτικής του ρωμαϊκού κράτους από τη μία και της λογοτεχνικής παραγωγής από την άλλη. Τα πορίσματα των ερευνών διαφέρουν σημαντικά μεταξύ τους. Άλλες φορές προκύπτει ότι το καθεστώς επηρέασε σε σημαντικό σημείο τους ποιητές με διάθεση την αυτοπροβολή του, ενώ άλλες φορές η έρευνα οδηγήθηκε σε συμπεράσματα αντίθετα². Αν εξετάσουμε το ζήτημα ενδελεχώς, θα διαπιστώσουμε ότι τα αντιθετικά αυτά αποτελέσματα είναι απότοκα του γεγονότος ότι οι ποιητές της Ρώμης ετεροπροσδιορίζονται πολλές φορές από το καθεστώς υπό τη σκέψη ότι η αρτιγέννητη εκδοτική δραστηριότητα μπορούσε να τους χαρίσει φήμη και διάρκεια στον χρόνο. Άλλες φορές αυτοπροστατεύονται και αρνούνται να γίνουν υποχείρια προπαγανδιστικών αξιώσεων.

² N.Rudd, «Οράτιος», *Ιστορία της λατινικής λογοτεχνίας*, μτφρ. Α.Σιδέρη, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα, 2015, σελ.542

2. Η ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ ΩΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΗΓΗ

Η λογοτεχνία, ως τέχνη του λόγου αλλά και ως κοινωνική πρακτική, σχετίζεται και συνομιλεί τόσο με άλλα είδη λόγου³, όπως είναι ο λόγος της επιστήμης της ιστορίας, όσο και με άλλες κοινωνικές πρακτικές στο γενικότερο πλαίσιο της δημόσιας σφαίρας, της συγκρότησης της συλλογικής μνήμης (και, φυσικά, των μνημονικών κοινοτήτων), όπως και των εθνικών τοπικών παραδόσεων. Ο λογοτεχνικός και ιστορικός λόγος άλλαξαν πολλές μορφές. Στην εποχή της νεωτερικότητας, με τις θεωρητικές συμβολές των Κρότσε και Μπαχτίν συντελέστηκε μια μετατόπιση από τη συνταγματική, στην παραδειγματική σύνταξη της ιστορικής γραφής. Συνταγματική σύνταξη της ιστορικής γραφής συμβαίνει, όταν από το γεγονός Α μεταβαίνουμε στο γεγονός Β σύμφωνα με την χρονική διαδοχή. Η παραδειγματική σύνταξη συμβαίνει, όταν επιλέγουμε να εξετάσουμε τα γεγονότα όχι με βάση την διαδοχικότητά τους αλλά με βάση μία υπόθεση, την οποία στη συνέχεια συζητάμε εντάσσοντάς την σε ένα θεωρητικό διάλογο, ο οποίος διεξάγεται σε διαφορετικά πεδία αφαίρεσης. Στην παραδειγματική δηλαδή σύνταξη, σε ένα πυρηνικό γεγονός αντικατοπτρίζονται χαρακτηριστικά μίας ολόκληρης κοινωνίας ή μίας εποχής⁴.

Το discourse της λογοτεχνίας συμπλέκεται και συνδιαλέγεται με αυτό της ιστορίας. Ένα σημαντικό ζήτημα, είναι λοιπόν η σχέση της λογοτεχνίας με την πραγματικότητα. Πώς σχετίζεται με αυτή; Το ερώτημα αυτό προσεγγίστηκε αρχικά υπό το πρίσμα της αναφορικότητας. Σήμερα η λογοτεχνική θεωρία έχει βάλει τη μίμηση στο στόχαστρο και

³ Αυτή, άλλωστε, είναι και η βασική προβληματοθεσία και σκοποθεσία που νοηματοδοτεί συνολικά τον κλάδο της συγκριτικής λογοτεχνίας.

⁴ Β.Αποστολίδου, *Η λογοτεχνία ως ιστορική πηγή*, Κέντρο Ελληνικής γλώσσας, 2010, Θεσσαλονίκη, σελ. 6.

επιμένει στην αυτονομία της λογοτεχνίας σε σχέση με την πραγματικότητα, στην υπεροχή της μορφής επί της ουσίας και της έκφρασης επί του περιεχομένου. Το κύριο πρόβλημα, όμως, παραμένει. Η προθετικότητα του συγγραφέα και η αναφορικότητα θεωρήθηκε μια ψευδαίσθηση που εμποδίζει την κατανόηση της λογοτεχνίας. Στη σύγχρονη εποχή, ο τρόπος εγγραψιμότητας της ιστορίας στη λογοτεχνία υπέστη μία σημαντική μεταβολή: από τη θεωρία της βάσης και του εποικοδομήματος μεταβήκαμε στη σημερινή έννοια της διαμεσολάβησης ως μία ενεργητική διαδικασία κατά την οποία οι αναπαραστάσεις της κοινωνικής πραγματικότητας έχουν αλλάξει το αρχικό τους περιεχόμενο. Υπό το πρίσμα της διαμεσολάβησης, η πραγματικότητα και ο λόγος για την πραγματικότητα θεωρούνται κατηγορίες απολύτως διακριτές. Αποτελεί η λογοτεχνία μία αξιόπιστη ιστορική πηγή; Μάλλον όχι.

Όπως και παρακάτω θα δούμε, η λογοτεχνία υπακούει στους δικούς της κανόνες⁵. Δημιουργεί μια πλοκή λογικοφανή, έχει «σασπένς», προσφέρει -ενδεχομένως- κάθαρση, διδάσκει κλπ. Υποτάσσεται στους κανόνες του εκάστοτε είδους. Ακόμη κι αν ο συγγραφέας διεξάγει ιστορική έρευνα, δεν είναι υποχρεωμένος να ακολουθήσει την πειθαρχία της ιστορικής επιστήμης. Από τα παραπάνω συνάγεται πως η λογοτεχνία ναι μεν δεν μπορεί να αποτελέσει ιστορική πηγή, αλλά ταυτόχρονα δεν είναι άχρηστη για την ιστορική εκπαίδευση. Μας βοηθά να κατανοήσουμε σε γενικές γραμμές την εποχή στην οποία δημιουργήθηκε.

Έχουν όλα αυτά αξία για τη λατινική λογοτεχνία; Υπάρχει κάποιας μορφής συσχέτιση ανάμεσα στο παράδειγμα για το σύγχρονο ιστορικό μυθιστόρημα και τις Ωδές του Ορατίου; Σε κάποια νευραλγικά σημεία η απάντηση είναι καταφατική. Οι αφηγηματικές τεχνικές και η ποιητική του Ορατίου παρουσιάζουν μερικά κοινά σημεία με τη σύγχρονη

⁵ Ο.π., σελ. 8.

λογοτεχνική γραφή (π.χ. το ιστορικό μυθιστόρημα). Η προσοχή πλέον επικεντρώνεται σε ένα ή περισσότερα γεγονότα που έχουν καθοριστική επιρροή στη ζωή του ατόμου, το οποίο βιώνει έντονα τον ιστορικό του χρόνο και έχει σαφή αίσθηση του «ανήκειν» σε μια συγκεκριμένη εποχή. Ένα άλλο νευραλγικό κοινό σημείο είναι η ενοποιητική και ολοποιητική αντίληψη για το παρελθόν, το οποίο εμφανίζεται ως ένα μόνιμο και συνεκτικό πράγμα. Μπορούμε, επίσης, να δούμε μερικές Ωδές του Ορατίου ως λογοτεχνία του τραύματος και ως μία προσπάθεια διαμόρφωσης μίας κοινής συλλογικής μνήμης μέσα στην όψιμη δημοκρατική ρωμαϊκή περίοδο και στη μετάβαση στην πρώιμη αυτοκρατορική ρωμαϊκή περίοδο. Η δημιουργία μνημονικών κοινοτήτων μέσα από την ποίηση του Ορατίου και του Βιργιλίου είναι ένα σημαντικό ζήτημα υπό εξέταση.

Όταν εξετάσουμε τις Ωδές και την *Αινειάδα* του Ορατίου και του Βιργιλίου αντίστοιχα, θα ανακαλύψουμε πως η όψιμη δημοκρατική-πρώιμη αυτοκρατορική ποιητική επιδεικνύει μια ιδιαίτερος αυξημένη ιστορική συνειδητοποίηση. Ίσως να πρόκειται για τη συνείδηση της ίδιας της έννοιας της ιστορικότητας. Ο Οράτιος φροντίζει αρκετές φορές να μας υπενθυμίζει τη διαλεκτική των ιστορικών συγκρούσεων, χωρίς όμως να μας επιτραπεί να υποστηρίξουμε πως η λογοτεχνία του Ορατίου και της μετα-δημοκρατικής περιόδου λειτούργησε ως λογοτεχνία που μιλά για τους ρωμαϊκούς εμφυλίους, ως ένας δηλαδή ενδιαμέσος δημόσιος χώρος στον οποίον δοκιμάστηκαν οι μνήμες και οι ερμηνείες, οι οποίες αργότερα πέρασαν στην ιστοριογραφία και στην δημόσια αντιπαράθεση. Αν αναλογιστούμε ταυτόχρονα το λογοτεχνικό κείμενο ως ένα προνομιακό πεδίο, στο οποίο συμπλέκονται η ατομική και η συλλογική μνήμη, τότε φαίνεται ότι μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε με δόκιμο

τρόπο τον όρο «Λογοτεχνία του Τραύματος» και για την ποίηση του Ορατίου.

Το συμπέρασμα αυτό, ότι η λογοτεχνία επηρεάζει την ανθρώπινη συνείδηση και επομένως την πορεία του κοινωνικού μετασχηματισμού, συνδέει τη λογοτεχνία και την κριτική της με την πολιτική και προσδίδει στη λογοτεχνία κατά καιρούς έναν ιστορικό ρόλο. Αναπαράγοντας τη συλλογική μνήμη, τη μορφοποίηση της ιστορικής και τραυματικής εμπειρίας και, τέλος, την ερμηνεία και τον εξορθολογισμό των ατομικών εμπειριών προσδίδοντάς τους δημοσιότητα, το τραύμα «επουλώνεται». Στο έργο του Ορατίου, καταγράφεται το προσωπικό αίσθημα, οι χαρές και οι απολαύσεις της νεότητας, οι πολιτικές ιδέες της απερχόμενης τάξης και οι ώριμοι συμβιβασμοί, οι προσωπικές εκκεντρικότητες και φιλοδοξίες, οι ώριμες κοινωνικές σχέσεις και φιλίες, ιδιαίτερα αυτή με τον Μαικήνα που θα εξετάσουμε παρακάτω.

3. ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΜΕΘΟΔΟΥ

Με ποιους τρόπους θα μπορούσαμε να προσεγγίσουμε τους ποιητικούς συμβολισμούς και το υφέρπον πολιτικό περιεχόμενο των λογοτεχνημάτων; Ένας τρόπος είναι μέσω μιάς «ερμηνευτικής της υποψίας», με την οποία θα προσπαθήσουμε να εντοπίσουμε και να ανακαλύψουμε αντικείμενα και «μεταμφιέσεις», με τις οποίες οι συγγραφείς προσπάθησαν να καλύψουν συμβολικά αυτό που ενδεχομένως θα ήθελαν ρηματικά να δηλώσουν. Αυτό είναι ένα χαρακτηριστικό το οποίο θα μας βοηθήσει ιδιαίτερα να αντιμετωπίσουμε τις αντιλήψεις του Ορατίου αλλά κι άλλα χαρακτηριστικά που εντοπίζονται στις Ωδές του και τα οποία εισάγουν τις πολιτικές πεποιθήσεις του με λανθάνον περιεχόμενο. Ευθύς εξ' αρχής, λοιπόν, οφείλουμε να αναφέρουμε πως το παράδειγμα με το οποίο θα κινηθούμε θα έχει ως βασικό οδοδείκτη την πεποίθηση πως η λογοτεχνική παραγωγή του Ορατίου και του Βιργιλίου βοήθησαν το αυγούστειο καθεστώς να εδραιωθεί και να επιβιώσει. Στον πυρήνα του παραδείγματός μας δεν θα εντάξουμε, ωστόσο, τα εξής ζητήματα:

- 1) Το αν ο Οράτιος και ο Βιργίλιος το έκαναν ενσυνειδήτως ή ασυνειδήτως.
- 2) Τους τρόπους με τους οποίους το αυγούστειο καθεστώς έδρασε, ώστε να τους προσεγγίσει.

Λόγω των αμέτρητων -ακραιφνώς πολιτικών- συνδηλώσεων της η *Αινειάδα* θα μπορούσε κατ' αρχάς να ειδωθεί υπό το πρίσμα του ιστορικού υλισμού και της μαρξιστικής θεωρίας για τη λογοτεχνία, η οποία θα εκλάμβανε το έργο αυτό (καθώς, απ' όσο γνωρίζουμε, δεν έχει γίνει ακόμη μία μαρξιστική θεώρηση της *Αινειάδας*) ως εποικοδόμημα της οικονομικής βάσης. Φυσικά, κατά τους Μαρξ-Ένγκελς και το

εποικοδόμημα επηρεάζει αναπόφευκτα τη βάση, κάτι που ενδεχομένως θα συναντήσουμε παρακάτω, όταν θα καταστεί φανερό ότι και το ίδιο το καθεστώς του Αυγούστου αντιμετώπιζε την Αινειάδα ως κάτι το «υψηλό». Αρκετές φορές μέσω προσοικονομιών ο Αύγουστος θα συνδεθεί νοητά με τον Αινεία, όπως στο 6^ο βιβλίο, πιο συγκεκριμένα στους στίχους 71-74, όπου το τάμα του Αινεία προσοικονομεί σίγουρα κάποια ιστορική πραγματικότητα⁶:

*“te quoque magna manent regnis penetralia nostris:
hic ego namque tuas sortis arcanaque fata
dicta meae genti ponam, lectosque sacrabo,
alma, viros. foliis tantum ne carmina manda,
ne turbata volent rapidis ludibria ventis;”*⁷

Το κείμενο, βεβαίως, ανανοηματοδοτήθηκε αρκετές φορές. Η Αινειάδα δεν γινόταν κατανοητή από τον πολίτη της πρώιμης αυτοκρατορικής περιόδου με τον ίδιο τρόπο που γίνεται σήμερα, πράγμα που επέφερε διαφορετικές αναγνώσεις ανάλογα με τα αιτήματα του

⁶ Ο Οκταβιανός στέγασε τη συλλογή των Σιβυλλιακών χρησμών και τους αρμόδιους ιερείς στον ναό του Απόλλωνα.

⁷ Verg. *Aen.* VI 71-74: «[...] εντός του θα αποθέσω τους χρησμούς κι όλα τα μυστικά του πεπρωμένου, καθώς μας τα φανέρωσες εσύ, διακόνους σου, σεβάσμια θα ορίσω εξοχους άνδρες, μόνο τους χρησμούς στα φύλλα μη θελήσεις να τους δώσεις [...]». Μετάφραση Θ. Παπαγγελή.

αναγνώστη και που σε μεγάλο βαθμό θα εξηγούσε η σύγχρονη «θεωρία των οριζόντων» της επιστήμης της ερμηνευτικής μετά την απεγκόλπωσή της από τα ακραιφνώς θρησκευτικά κείμενα και τη χρησιμοποίησή της από τις θύραθεν κειμενικές σπουδές.

Στο έπος της *Αινειάδας* μπορούμε, επίσης, να εντοπίσουμε μία κάποιου είδους διακειμενικότητα, έναν διαρκή διάλογο δηλαδή με τα αρχαϊκά έπη. Στο δεύτερο κεφάλαιο θα εξετάσουμε κατάφορες επιδράσεις και πολλές υφέρπουσες αναλογίες, ενώ ταυτόχρονα θα βρούμε μία λογοτεχνική αναλογικότητα μεταξύ των Ωδών του Ορατίου και επιγραμμάτων της ελληνιστικής Ανατολής. Είμαστε σε θέση σήμερα να αποκλείσουμε το ότι οι ποιητές μας αναλώθηκαν σε μία στείρα και απονευρωμένη μιμητική διαδικασία⁸. Θα μπορούσαμε, ωστόσο, να εξετάσουμε το πώς και το πόσο –μέσα στο πλαίσιο ενός συγκριτολογικού ενδιαφέροντος- οι Ωδές και η *Αινειάδα* επηρεάζονται από την ελληνική λογοτεχνική παραγωγή των αρχαϊκών, κλασικών και ελληνιστικών ετών. Επιπλέον, λόγω των παραγωγικών ικανοτήτων των ποιητών δεν μπορούμε να κάνουμε λόγο για «αναφομοιώτα δάνεια». Ίσως να πρέπει, λοιπόν, να καταλήξουμε σε κάποιου είδους «δημιουργική αφομοίωση», με την έννοια ότι πολλά στοιχεία παράγουν δημιουργικούς μετασχηματισμούς και εν τέλει νέα αριστουργήματα, τα οποία έχουν ως βάση την ανάμνηση των προγενέστερων έργων.

Τέλος, σε ένα περισσότερο συσχετιστικό πλαίσιο και υπό το πρίσμα της θεωρίας της διακειμενικότητας, θα μπορούσαμε να δούμε τα κείμενα και ειδικότερα την *Αινειάδα* ως μία μορφή υποκειμένου απέναντι στο Ομηρικό «υπερκείμενο». Μέσω επάλληλων μετασχηματισμών η *Αινειάδα* θα θεωρηθεί κατά την διάρκεια του προηγούμενου αιώνα ως το

⁸ Βιργιλίου *Αινειάδα*, μτφρ. Θ. Παπαγγελής, ΜΙΕΤ, Αθήνα, 2018, σελ. 455: «Ο Αινείας παρακάμπτει την Οδυσσειακή Κίρκη, όπως ακριβώς κάνει με τις Σειρήνες, με τη Σκύλλα και τη Χάρυβδη και εν μέρει με τον Κύκλωπα».

υποκείμενο της Ομηρικής υπερκειμενικότητας και στα πλαίσια μιας τέτοιας σχεσιακής τυπολογίας η *Αινειάδα* θα τεθεί και πάλι στο περιθώριο απέναντι στο Ομηρικό υπερκείμενο.

4. ΟΡΑΤΙΟΣ ΚΑΙ ΜΑΙΚΗΝΑΣ

Αν κάποιος διαβάσει τη βιογραφία του Ορατίου, θα τη βρει -αν μη τι άλλο-αντισυμβατική και συναρπαστική. Ο Οράτιος είναι γιος απελεύθερου, σπουδάζει με την αριστοκρατία στην Ακαδημία των Αθηνών, υπηρετεί ως στρατιωτικός χιλίαρχος κάτω από τις εντολές του Βρούτου και αργότερα γίνεται αποδεκτός στην αυτοκρατορική αυλή⁹. Στις πρώιμες ωδές του μπορούμε, μάλιστα, να εντοπίσουμε στοιχεία μνησικακίας εναντίον της, καθώς θεωρεί πως η αριστοκρατική ρωμαϊκή «ελίτ» της όψιμης δημοκρατικής περιόδου αρνείται να τον αποδεχθεί, και ο ίδιος παραπονιέται ότι όλοι τον υποτιμούν λόγω του γεγονότος ότι είναι «υιός απελεύθερου». Γνωρίζουμε, επίσης, ότι η νεανική ηλικία του Ορατίου συμπίπτει με τις εμφύλιες διαμάχες της όψιμης δημοκρατικής περιόδου μεταξύ του Καίσαρα και του Πομπηίου. Μετά τη δολοφονία του Καίσαρα το 44 π.Χ., η πολιτική ατμόσφαιρα γίνεται ολοένα και πιο καταπιεστική και ο Οράτιος υποστηρίζει τον Βρούτο με αποτέλεσμα να καταστεί αυτόπτης και αυτήκοος μάρτυρας της σφαγής των Φιλίππων, όπου όπως ο ίδιος μας λέει στις Ωδές του «συνέτριψε την ανδρεία μου». Επιστρέφει στην ιταλική χερσόνησο με την αμνηστία του αυτοκράτορα Οκταβιανού (πράγμα ιδιαίτερος σημαντικό, όπως μπορεί κάποιος να αντιληφθεί, για την μετέπειτα λογοτεχνική του παραγωγή), για να μάθει ότι ο πατέρας του έχει πεθάνει και το πατρικό του σπίτι έχει κατασχεθεί.

Αναφερόμενοι τώρα στο Ορατιανό Corpus, ο Οράτιος είναι βαθύτατα επηρεασμένος από την ελληνιστική ποίηση. Πιο συγκεκριμένα, επηρεάζεται σε μεγάλο βαθμό από τον Αρχίλοχο. Βρίσκει κατά κάποιον τρόπο σε αυτόν έναν ποιητή με τον οποίον έχει μία «ενστικτώδη

⁹ Α. Μιχαλόπουλος και Χ. Μιχαλόπουλος, *Ρωμαϊκή Λυρική Ποίηση: Οράτιος Carmina*, Ελληνικά Ακαδημαϊκά Συγγράμματα και βοηθήματα-Σ.Ε.Α.Β., 2015, σελ. 21.

συγγένεια» και τον «χρησιμοποιεί» ως βοήθημα, για να συνειδητοποιήσει και να εκφράσει ποιητικά τη σκέψη του. Ο Οράτιος υπήρξε, βεβαίως, και μεγάλος καινοτόμος¹⁰. Η γλώσσα του πολλές φορές κυμαίνεται από ευγενική έως υβριστική¹¹ κατά τις απαιτήσεις της εκάστοτε κατάστασης.

Υιοθετώντας το εξάμετρο και χρησιμοποιώντας το για να εκφράσει ένα ζωηρό κριτικό πνεύμα¹², πετυχαίνει τη δημιουργία ενός νέου ρωμαϊκού είδους. Ο Οράτιος ήταν περισσότερο επηρεασμένος από τον Αλκαίο και τον Αρχίλοχο και ασχολήθηκε με πολλούς από τους ίδιους λυρικούς τύπους, όπως ύμνους, ερωτικά ποιήματα και συμποτικά τραγούδια. Επιπλέον, ο Λατίνος λυρικός συχνά συνδέει ετερόκλητα στοιχεία και διαφορετικούς συγγραφείς, όπως ο Πίνδαρος, ο Καλλίμαχος, ο Μελέαγρος. Το σημαντικό εδώ είναι πως οι Ωδές (ειδικότερα οι ρωμαϊκές και οι πολιτικές ωδές και λιγότερο οι ερωτικές) είναι ένα νέο φαινόμενο στην αρχαία λογοτεχνία. Με τις Ωδές του ο Οράτιος μεταφέρει με τόνο υψηλό την ελληνική λυρική ποίηση μέσα στη λατινική γραμματεία και φτάνει στην κορυφή της ποιητικής του τέχνης.

Είναι αναπόφευκτη, λοιπόν, μία –έστω ακροθιγής- αναφορά στις σχέσεις μεταξύ του Ορατίου και αυτού του οποίου το όνομα έμελλε να αποτελέσει τον συνδετικό κρίκο μεταξύ του καθεστώτος και των ποιητών: του Μαικήνα. Υπό αυτό το πρίσμα, μπορούμε να διαλευκάνουμε τον ρόλο του Ορατίου και εν πολλοίς τη συνολικότερη σχέση του με το ίδιο το καθεστώς. Ποιες είναι οι ενέργειες του Μαικήνα; Αναγκάζει τους ποιητές ή απλώς τους παροτρύνει; Στο τελευταίο ερώτημα μάς απαντά ευθέως ο

¹⁰ N.Rudd, «Οράτιος», *Ιστορία της Λατινικής Λογοτεχνίας*, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα, 2015, σελ. 507:

«Οι δεκαεπτά επωδοί που ο Οράτιος αναφέρει ως *iambi*, ήταν κάτι εντελώς νέο στη ρωμαϊκή λογοτεχνία».

¹¹ Ο.π., σελ. 504.

¹² Κ.Τσάτσος, *Κάτουλλος Οράτιος Βιργίλιος Προπέρτιος*, Αστρολάβος, Αθήνα, 1986, σελ. 23.

ίδιος ο Σουητώνιος. Μας παραθέτει στο έργο του «Περί ενδόξων ανδρών», στο τμήμα που αφορά τη ζωή του Οράτιου, ότι Μαικήνας και Οράτιος είχαν μια ιδιαίτερα φιλική σχέση και αυτό γίνεται φανερό από ένα γνωστό επίγραμμα του.

Γράφει ο Μαικήνας:

"Ni te visceribus meis, Horati,

Plus iam diligo, tu tuum sodalem

*Ninnio videas strigosiore;"*¹³

Ο Μαικήνας εκφράζεται πολύ πιο έντονα στην τελευταία του επιθυμία και, συγκεκριμένα, στη διαθήκη του προς τον Αύγουστο: «Να προσέχεις τον Οράτιο Φλάκκο, όσο τον πρόσεχα κι εγώ». Ο Σουητώνιος, βέβαια, παρουσιάζει κι άλλες πληροφορίες. Αναφέρει πως ο Αύγουστος είχε προσφέρει στον Οράτιο τη θέση του ιδιαίτερου γραμματέα, όπως φαίνεται από μία επιστολή με παραλήπτη τον Μαικήνα: «Επιθυμώ να πάρω από σένα το φίλο μας, τον Οράτιο. Θα έρθει από το πλούσιο τραπέζι σου στο δικό μου το βασιλικό και θα με βοηθάει γράφοντας τις επιστολές μου». Ο Αύγουστος απηύθυνε επιστολή στον ίδιο τον Οράτιο προτρέποντάς τον να απολαύσει την παραμονή του στο σπίτι του σαν να ήταν το δικό του σπίτι. Μια πολύ σημαντική πληροφορία που πάλι λαμβάνουμε από τον Σουητώνιο είναι πως ο Αύγουστος διαβάζοντας πολλούς από τους διαλόγους που έγραψε ο Οράτιος τού απευθύνεται ρωτώντας τον αν

¹³ Suet., *Vita Hor.* 18-20

«Αν δεν σ' αγαπώ, Οράτιέ μου, πióτερο κι από την ίδια τη ζωή μου, τότε να δεις τον φίλο σου πιο ισχνό και από το Νίννιο». Μετάφραση της Α. Τσερμπή.

φοβάται μήπως προξενήσει κακό στην υστεροφημία του το να φανεί ότι υπήρξε φίλος του¹⁴. Ο Οράτιος απαντά:

“Cum tot sustineas et tanta negotia solus,

Res Italas armis tuteris, moribus ornes,

Legibus emendes: in publica commoda peccem,

Si longo sermone morer tua tempora, Caesar.”¹⁵

Την ιδιαίτερη σχέση του Ορατίου με τον Μαικήνα μπορούμε, άλλωστε, να την εντοπίσουμε και στην 17^η ωδή του δεύτερου βιβλίου του Ορατίου, όταν συγχαίρει τον Μαικήνα για την ανάρρωσή του ύστερα από μακρόχρονη ασθένεια και συγχρόνως τον προτρέπει να αφήσει τις «μεμψιμοιρίες» και τα παράπονα λέγοντας πως δεν μπορεί να ζήσει, αν αυτός πεθάνει. Του γράφει μάλιστα:

¹⁴ Ο.π., σελ. 110.

¹⁵ Hor., Epist. II 1-4.

«Βλέποντας σε μόνο να σηκώνεις το βάρος των καθηκόντων σου τόσο έξοχα, προστατεύοντας το βασίλειο της Ιταλίας με όπλα, εξοπλίζοντάς το με ηθική, αναμορφώνοντάς το με νόμους, θα αμάρτανα ενάντια στο δημόσιο όφελος, Καίσαρα, αν σπαταλούσα το χρόνο σου με πολύωρες συζητήσεις». Μετάφραση Α. Τσερμπή

*“Cur me querellis exanimas tuis?
nec dis amicum est nec mihi te prius
obire, Maecenas, mearum
grande decus columenque rerum.”¹⁶*

Ο Μαικήνας υπέφερε άλλωστε από κάποια χρόνια αρρώστια και γι' αυτό πάντοτε παραπονιόταν. Του γράφει, μάλιστα, στην ίδια ωδή πως «όταν εσύ πεθάνεις, την ίδια μέρα θα πεθάνω και εγώ»¹⁷. Κατά περιέργη σύμπτωση ο Μαικήνας και ο Οράτιος πέθαναν συγχρόνως το έτος 8¹⁸. Με προτροπή του Αυγούστου ο ποιητής θα ταφεί μεγαλοπρεπώς σε τάφο παρακείμενο σε αυτόν του Μαικήνα¹⁹.

¹⁶ Hor., *Odes* 2.17.1-4

Στην Ορατιανή επιστολογραφία, μπορούμε να εντοπίσουμε και άλλα σημεία τα οποία δηλώνουν αυτή τη στενή φιλική σχέση του Οράτιου με τον Μαικήνα.

¹⁷ Hor., *Odes* 2.17.9-12.

¹⁸ Ο.π., σελ. 111.

¹⁹ Jean-Yves Maleuvre, “Le Prince et le Poète: Un aspect ignoré de la guerre idéologique dans la Rome augustéenne”, *Ethnologie française*, nouvelle serie, T. 28, No. 2, L'AVATAR (Avril-Juin 1998), pp. 215-223.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α': Η ΟΡΑΤΙΑΝΗ ΠΟΙΗΣΗ ΩΣ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΑ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗΣ ΤΗΣ ΡΩΜΑΪΚΗΣ ΚΟΙΝΗΣ ΓΝΩΜΗΣ

1.1 ΩΔΗ 1.2

Πρόκειται για ωδή σε σαπφικό μέτρο και με βάση κάποιες εσωτερικές χρονολογικές ενδείξεις τοποθετείται περίπου στα χρόνια μεταξύ 29-27 π.Χ. Από εσωτερικά στοιχεία μπορούμε να καταλάβουμε πως ο Οράτιος γνωρίζει τις πολιτικές εξελίξεις. Προκύπτει, επίσης, ότι ο Οκταβιανός έχει ήδη νικήσει τον Αντώνιο και την Κλεοπάτρα²⁰. Με κάποιους συμβολισμούς, όπως φυσικά φαινόμενα, ο Οράτιος επιλέγει να μιλήσει για το αγαπημένο του θέμα, τις εμφυλιακές συγκρούσεις, και επικαλείται τη βοήθεια του Απόλλωνα, της Αφροδίτης, του Άρη και του Ερμή, για να απαλλάξουν την πόλη από το ανοσιούργημα του φόνου του Καίσαρα και από τους εμφύλιους σπαραγμούς, που εξαιτίας τους ίσως να επιτελεστεί νέος κατακλυσμός του Τίβερα από τον Δία:

²⁰ Α. Μιχαλόπουλος και Χ. Μιχαλόπουλος, *Ρωμαϊκή Λυρική Ποίηση: Οράτιος Carmina*, Ελληνικά Ακαδημαϊκά Συγγράμματα και βοηθήματα-Σ.Ε.Α.Β., 2015, σελ. 154: «Το Cesaris Ultor του 44^{ου} στίχου αποτελεί αναφορά σχετικά με τον θετό υιό του Ιουλίου Καίσαρα και διάδοχό του, τον Οκταβιανό, που αναλαμβάνει να εκδικηθεί τους δολοφόνους του Ιουλίου στο πλαίσιο της δεύτερης τριανδρίας με τον Μάρκο Αντώνιο και τον Αιμίλιο Λέπιδο. Η ιδέα της ρωμαϊκής “*rax*” εμφορείται στην ωδή αυτή. Η εισαγωγή της έννοιας της γαλήνης και της ειρήνης μάς επιτρέπει να λάβουμε υπόψη την άποψη του Ορατίου για τον ρωμαϊκό επεκτατισμό».

"(...) tandem venias precamur

nube candentis umeros amictus

augur Apollo"²¹

Ο Οκταβιανός, μετά τη δολοφονία του Ι. Καίσαρα συνήθως παρουσιαζόταν ως ultor, δημιουργώντας έτσι τις απαραίτητες συνδηλώσεις για τη σύνδεσή του με τον Άρη (Mars ultor), ως ο εκδικητής της δολοφονίας του Ιουλίου²², όμως γνωρίζουμε ότι σε αυτή την ωδή ο Οράτιος βάζει τον Ερμή να συμβολίζει τον Αύγουστο και όχι τον Άρη. Δεν προσδιορίζει ποίος ακριβώς θεός θα έλθει, καθώς ουσιαστικά εδώ πρόκειται για την πάγια Ρωμαϊκή πρακτική της προσευχής, όπου προσκαλούνται από τον προσευχόμενο διάφοροι θεοί, με την ελπίδα ότι ανάμεσά τους θα είναι και ο κατάλληλος. Ο Οράτιος σκέφτεται πόσο καλύτερα θα ήταν για τους Ρωμαίους να στρέψουν τα όπλα εναντίον εξωτερικών εχθρών. Με τέτοιους σχετλιασμούς εκφράζει το παράπονο για το γεγονός ότι οι ρωμαϊκοί εμφύλιοι ήταν η αιτία που τόσες ζωές χάθηκαν στη Ρώμη. Πάλι όμως, με πλάγιο τρόπο ο Αύγουστος παρουσιάζεται εδώ ως το πρόσωπο που είναι ικανό να αναστρέψει αυτήν την καρκινοβατούμενη -λόγω των εμφυλίων- κατάσταση. Μια άλλη προσέγγιση που θα μας φέρει πιο κοντά στον Αύγουστο, είναι μέσω των θρησκευτικών προεκτάσεων του ποιήματος. Στην πρώτη αυτή ωδή ο Οράτιος σκέφτεται τις καταστροφές που έχουν χτυπήσει τη Ρώμη. Μόνο η

²¹ Hor., *Odes* 1.2. 30-32.

«Τέλος παρακαλούμε εσένα Απόλλωνα, να έρθεις φορώντας νεφέλη στους λαμπερούς ώμους σου [...]». Μετάφραση Α. Μπαλτά

²² Κ. Γρόλλιος, Ωδές Ορατίου, βιβλίο 1^ο, Εστία, Αθήνα, 2003, σελ.34

θεϊκή επέμβαση μπορεί να την σώσει. Ο Οκταβιανός θα συσχετιστεί πάντως με τον Ερμή, προστάτη του Ορατίου και των ποιητών²³. Ο συσχετισμός του Οκταβιανού με τον Ερμή χρησιμοποιείται εδώ από τον Οράτιο, για να συσχετίσει την τελειότητα, την ωραιότητα και την ευγλωττία του αυτοκράτορα με αυτήν του θεού:

“sive mutata iuvenem figura

ales in terris imitatis almae

Filius Maiae, patiens vocari

*Caesaris ultor”*²⁴

²³ Ο.π., σελ. 154.

²⁴ Hor., *Odes* 1.2. 41-44.

«[...] είτε συ, φτερωτέ υιέ της σεβαστής Μαίας [...], να σε αποκαλούν εκδικητή του Καίσαρα». Μετάφραση Α. Μπαλτά

1.2 ΩΔΗ 1.12

Η 12^η ωδή του πρώτου βιβλίου των Ωδών αποτελεί ένα εγκώμιο που πλέκεται για τον Αύγουστο²⁵. Ο Οράτιος υμνώντας τους θεούς, τους ήρωες και τους ένδοξους άνδρες της Ρώμης εγκωμιάζει τον Αύγουστο, ο οποίος είναι ο κυρίαρχος όλης της οικουμένης. Πάντως, ο Οράτιος αποφεύγει εδώ τις υπερβολές και τους επαίνους, που μπορεί κάποιος να συναντήσει στα ποιήματα των Αλεξανδρινών²⁶. Το όνομα του Οκταβιανού θα αναφερθεί μόλις στο τέλος της ωδής, αν και πρωτύτερα γίνεται μια πλάγια αναφορά σε αυτόν με το *quiem virum*. Το ποίημα έχει μία αντικλιμακωτή ανάπτυξη σε ασκληπιάδειους στίχους²⁷ και ξεκινάει από τις θεότητες, για να καταλήξει στους ήρωες και στο τέλος στον ίδιο τον Οκταβιανό. Γίνεται αναφορά στον Ορφέα, στον Κάστορα και τον Πολυδεύκη, στον Μάρκο Φούριο Κάμιλλο (τον Ρωμαίο στρατηγό που νίκησε τους Γαλάτες υπό τον αρχηγό τους, Βρέννο) και στο τέλος στον Ιούλιο Καίσαρα, ο οποίος λίγο μετά το θάνατό του φαίνεται να εμφανίστηκε ως κομήτης επί επτά νύχτες στους ουρανούς και θεωρήθηκε από τους Ρωμαίους ότι πρόκειται για τη ψυχή του. Η λέξη “*sidus*” χρησιμοποιείται μεταφορικά. Ο Οράτιος εννοεί τον Αύγουστο και ενδεχομένως να σχετίζεται και με το *Caesaris astrum*, τον κομήτη που λέγεται πως εμφανίστηκε το καλοκαίρι του 44 π.Χ. μετά τη δολοφονία του και θεωρήθηκε οiwνός της θεοποίησής του:

²⁵ Gordon Williams, “Horace “Odes” i.12 and the succession to Augustus”, *Hermathena*, No. 118, SPECIAL NUMBER IN HONOUR OF HERBERT WILLIAM PARKE: Magistro Dilectissimo Discipuli, Winter 1974, pp. 147-155.

²⁶ Κ. Γρόλλιος, *Ωδές Ορατίου*, βιβλίο 1^ο, Εστία, Αθήνα, 2003, σελ. 350.

²⁷ J.Rose, *Ιστορία Της Λατινικής Λογοτεχνίας*, Τόμος 1^{ος}, ΜΙΕΤ, Αθήνα, 1978, σελ. 281.

"(...)micat inter omnis

Iulium sidus velut inter ignis

*luna minores"*²⁸

Είναι πάντως άξιο αναφοράς, αυτό που η N.Pandey σημειώνει. Ότι ήταν ο Μ. Αντώνιος αυτός που –τουλάχιστον αρχικά- φάνηκε να επωφελείται περισσότερο συγκριτικά με τον Οκταβιανό από τη θεοποίηση του Ι. Καίσαρα. Μέσω όμως της αυγούστειας νομισματοκοπίας και των εικονολογικών δημιουργημάτων (όπως εδώ, όπου ο Οράτιος συσχετίζει την *divinitas* του Καίσαρα με το σύνολο του οίκου του- και άρα και του Αυγούστου) ήταν ο Αύγουστος που επωφελήθηκε τελικά από αυτό το σύμβολο²⁹. Στο τέλος, ο Οράτιος με έναν ύμνο παρακαλεί τον Δία να αναθέσει την εξουσία στον Οκταβιανό, ο οποίος όμως δεν θα εξουσιάσει απροϋπόθετα. Θα χρειαστεί να στρέψει τα όπλα της Ρώμης ενάντια στους ξένους εχθρούς και να σταματήσει τις εμφυλιακές συγκρούσεις. Σε κάθε περίπτωση, ο Οκταβιανός έρχεται στην ωδή δεύτερος, μετά τον Δία, όπως προκύπτει και από τον στίχο 18 *"nec viget quidquam simile aut secundum"*. Η δεύτερη θέση του Αυγούστου, αποτελεί μια υπενθύμιση προς τον ίδιο τον Οκταβιανό, ότι παραμένει υποψήφιος προς θεοποίηση. Ο Οράτιος θέτει τις αυστηρές αυτές προϋποθέσεις για την θεοποίηση του Αυγούστου, τις οποίες θα πρέπει να λάβει πολύ

²⁸ Hor., *Odes* 1. 12. 46-48.

«[...] και μες σε όλα τα άλλα το άστρο των Ιουλίων αστράφτει όπως η σελήνη μέσα στα μικρά τα αστέρια». Μετάφραση Α. Μπαλτά

²⁹ N. Pandey, *The poetics of power in Augustan Rome*, Cambridge university press, 2018, pp. 56-57

σοβαρά, πρώτα για την επιβίωση της Ρώμης μέσω της κατάκτησης νέων εδαφών και δευτερογενώς μέσω της επαναφοράς της ειρήνης στη Ρώμη. Άλλωστε, η προϋπόθεση που τίθεται ώστε ο Αύγουστος να θεοποιηθεί, βρίσκεται στον στίχο 55 “*subiectos orientis oris*” . Να υποτάξει δηλαδή τους λαούς που κατοικούν στις εσχатиές του κόσμου

“Gentis humanae pater atque custos,

orte Saturno, tibi cura magni

Caesaris fatis data: tu secundo

Caesare regnes.”³⁰

³⁰ Hor., *Odes* 1.12. 49-52.

«Πατέρα και φύλακα του ανθρώπινου γένους, από τον Κρόνο καταγόμενε, σε σένα δώθηκε από τη μοίρα η φροντίδα του μεγάλου Καίσαρα. Είθε συ να βασιλεύεις και δεύτερος ο Καίσαρας». Μετάφραση Α. Μπαλτά

1.3 ΩΔΗ 1.37

Η 37^η ξεκινά με ένα πανηγυρικό κάλεσμα σε γιορτή, αιτία της διοργάνωσης της οποίας αποτελεί η νίκη του Οκταβιανού επί της Κλεοπάτρας της Αιγύπτου στη ναυμαχία του Ακτίου. Σύμφωνα με την αυγούστεια προπαγάνδα, η Κλεοπάτρα είχε απειλήσει ότι θα καταλάμβανε την Ρώμη και θα ασκούσε εξουσία από το Καπιτώλιο. Διαδιδόταν, μάλιστα, και η φήμη ότι ο Μάρκος Αντώνιος και η Κλεοπάτρα σχεδίαζαν να κάνουν την Αλεξάνδρεια πρωτεύουσα του κράτους τους, σε περίπτωση που επικρατούσαν. Αναφέρεται μόνο ως «*regina*», ένα κατηγορηματικό το οποίο απεχθάνονται οι Ρωμαίοι μετά την κατάλυση του πολιτεύματος της βασιλείας και την εκδίωξη των Ταρκυνίων. Άλλωστε, η νίκη αυτή πρέπει να εορταστεί, καθώς θα σημάνει τόσο την οριστική λήξη των εμφυλιακών συγκρούσεων όσο και την εξιλέωση της πόλης από τα εγκλήματα των εμφυλίων πολέμων. Η συνακόλουθη κατάληψη της Αλεξάνδρας και η αυτοκτονία της βασίλισσας συνιστούν λόγους πανηγυρισμού για τον Οράτιο. Έτσι, όπως ο Αλκαίος πανηγυρίζει, όταν μαθαίνει πως πέθανε ο τύραννος της Λέσβου, έτσι και ο Οράτιος πράττει κάτι ανάλογο:

*“Nunc est bibendum”*³¹

Σύμφωνα, πάντως, με την επίσημη προπαγάνδα της εποχής ο πόλεμος δεν ήταν εμφύλιος αλλά εναντίον ενός εξωτερικού εχθρού³². Η Κλεοπάτρα αναφέρεται απαξιωτικά ως «*regina*», ενώ πουθενά δεν

³¹ «Ωρα να πιούμε».

³² Α. Μιχαλόπουλος και Χ. Μιχαλόπουλος, *Ρωμαϊκή Λυρική Ποίηση: Οράτιος Carmina*, Ελληνικά Ακαδημαϊκά Συγγράμματα και βοηθήματα-Σ.Ε.Α.Β., 2015, σελ. 173.

αναφέρεται το όνομα του Αντωνίου, καθώς η Σύγκλητος είχε κηρύξει πόλεμο μόνο κατά της Κλεοπάτρας, ώστε να μην δημιουργηθεί η εντύπωση ότι πρόκειται για άλλον έναν εμφύλιο. Δημιουργεί λογοτεχνικά ο Οράτιος ένα «βιοπορταίτο» της Κλεοπάτρας, η οποία αρχικά παρουσιάζεται αλαζονική και μεθυσμένη :

“Contaminato cum grege turpium

Morbo virorum quidlibet inpotens

*Sperare fortunaque dulci Ebria*³³”

Η «μεθυσμένη βασίλισσα» , είτε ως *fatale monstrum*, είτε ως θαρραλέα γυναίκα, αποτελεί την πρωταγωνίστρια της ωδής αυτής. Εμφανίζεται ως θύμα του ίδιου του πεπρωμένου της, το οποίο όμως στωικά αποδέχεται στο τέλος. Ταυτόχρονα, αυτό αποτελεί και αιχμή ενάντια στον Αντώνιο, ο οποίος ήταν περιβόητος για την κατανάλωση ποτών³⁴. Πάντως, ο Οράτιος εδώ, ακολουθεί την «γραμμή» του Αυγούστου, η οποία είχε επηρεάσει και τον Στράβωνα «τὴν Αἴγυπτον ἔπαυσε παροινουμένην»³⁵. Η Κλεοπάτρα στο τέλος καταλήγει να μετατρέπεται σε φοβισμένο θήραμα του Οκταβιανού

³³ Hor., *Odes* 1.37. 9-12.

³⁴ Nisbet R.-Rudd N., *A Commentary on Horace : Odes, Book I*, Oxford University Press, New York, 2004, p.414

³⁵ Στράβων, *Γεωγρ.*17.1.11

μετά την ήττα της³⁶. Ο Οκταβιανός, όπως ο Σουητώνιος αναφέρει, φαίνεται πως την προόριζε για να κοσμήσει το θρίαμβό του. Μας λέει άλλωστε χαρακτηριστικά, ότι έφερε ακόμα και ψύλλους για να απομυζήσουν το δηλητήριο της πληγής της³⁷. Απεικονίζεται με σεβασμό και θαρραλέα που προτίμησε να αυτοκτονήσει αντί να υποστεί δημόσιο ευτελισμό:

“quae generosius

Perire quaerens nec muliebriter

Expavit ense nec latentis

*Classe cita reparavit oras.”*³⁸

Η Κλεοπάτρα αρχίζει να γίνεται (αφού είναι πλέον ακίνδυνη) συμπαθής και προκαλεί το έλεος³⁹. Αντιμετωπίζει στωικά τη μοίρα της σαν να θέλει αυτό που της συμβαίνει (*vultu sereno*). Το *generosius* κατά βάση, σχετίζεται με την επιθυμία της Κλεοπάτρας να μην θανατωθεί από χέρι δημίου, όπως θα γινόταν αν «λάμβανε μέρος» στον θρίαμβο του Αυγούστου⁴⁰. Η ωδή κρίνεται ομοιόμορφα ανιστορική. Οι αναφορές του Ορατίου αναφορικά με την καταδίωξη, μετά τη μάχη του Ακτίου της Κλεοπάτρας, είναι ιστορικά ανακριβείς⁴¹. Ο Οκταβιανός επέστρεψε στην

³⁶ Ο.π., σελ.174

³⁷ Σουητώνιου, *Περι ενδόξων Ανδρών*, Παρασκήνιο, 1993, σελ.115

³⁸ Hor., *Odes* 1.37. 21-24.

«Αυτή όμως ζητώντας να πεθάνει με μεγαλύτερη δόξα ούτε ως γυναίκα φοβήθηκε το ξίφος ούτε με τον ταχύπλοο στόλο της αναζητούσε άγνωστες ακτές». Μετάφραση Α. Μπαλτά

³⁹ Κ.Γρόλλιος, *Ωδές Ορατίου*, βιβλίο 1^ο, Εστία, Αθήνα, 2003, σελ.350

⁴⁰ Nisbet R.-Rudd N., *A Commentary on Horace : Odes, Book I*, Oxford University Press, New York, 2004, p.417

⁴¹ Α.Μιχαλόπουλος και Χ.Μιχαλόπουλος, *Ρωμαϊκή Λυρική Ποίηση: Οράτιος Carmina*, Ελληνικά Ακαδημαϊκά Συγγράμματα και βοηθήματα-Σ.Ε.Α.Β., 2015, σελ.181

Ιταλία και αργότερα μετέβη στη Σάμο για να επιτεθεί τελικά την άνοιξη του 30 π.Χ. στην Αίγυπτο. Τον Οράτιο όμως δεν τον ενδιαφέρει η ιστορική ακρίβεια, αλλά η παρουσίαση του Οκταβιανού ως διώκτη της Κλεοπάτρας. Ο Οράτιος, δεν αναφέρει με ακρίβεια τη μάχη του Ακτίου αλλά αντανakλά την γενική διάθεση θριάμβου και ανακούφισης⁴². Ο Οκταβιανός ως στρατηγός σώζει τη Ρώμη από το «τέρας» που απειλούσε να «απογυμνώσει» το καπιτώλιο από τις θείκες μορφές του, ώστε να τις αντικαταστήσει με τους ζώομορφους θεούς της. Η αιχμή του Ορατίου για την Κλεοπάτρα (*Fatale Monstrum*) ενδεχομένως να αποτελεί και μια υφέρπουσα σύγκριση μεταξύ της ελληνιστικής και της ρωμαϊκής ηθικής. Οι αιμομιξίες είναι μια πρακτική ιδιαίτερος ειδεχθής για τον Οράτιο και η αυστηρή νομοθεσία του Αυγούστου αποτελεί ανασχετικό παράγοντα στο να υιοθετηθεί ως πρακτική στη Ρώμη.

⁴² Ο.π., σελ.174

1.4 ΩΔΗ 3.3

Η μετριοπάθεια, η λιτότητα, η ανδρεία, η δικαιοσύνη, η πίστη και η αφοσίωση είναι μερικές ρωμαϊκές αρετές τις οποίες θέλει να «αναστηλώσει» ο Αύγουστος. Το τρίτο βιβλίο φαίνεται να κηρύσσει απροκάλυπτα τις απόψεις του Αυγούστου: οι έξι πρώτες ρωμαϊκές Ωδές, γραμμένες σε αλκαϊκή στροφή, έχουν στην αρχή ένα γενικό προοίμιο, το οποίο αφορά και τις έξι και με το οποίο ο ποιητής απευθυνόμενος στη νεότερη γενιά⁴³ διεκδικεί τον τίτλο του ιερέα και προφήτη.

Στην 3^η ωδή⁴⁴ ο Οράτιος προτρέπει τους Ρωμαίους να επανέλθουν στις αρετές των προγόνων τους, για να παραδώσουν στους απογόνους τους την πόλη μεγάλη και κραταιά⁴⁵. Η ωδή έχει ιδιαίτερη αξία για την έρευνά μας, καθώς αναφέρεται στην θεοποίηση του Αυγούστου και την αποδοχή του από τους θεούς στα πλαίσια συμποτικών εκδηλώσεων:

«Hac arte Pollux et vagus Hercules

ensius arces attigit igneas,

quos inter Augustus recumbens

purpureo bibet ore nectar»⁴⁶

⁴³ J. Rose, *Ιστορία Της Λατινικής Λογοτεχνίας*, Τόμος 1^{ος}, ΜΙΕΤ, Αθήνα, 1978, σελ. 281.

⁴⁴ Οράτιος Ωδές: Βιβλία 3 και 4, μτφρ. Α. Μπαλτάς, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα, 1990, σελ. 22-31.

⁴⁵ N. Rudd, «Οράτιος», *Ιστορία της Λατινικής Λογοτεχνίας*, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα, 2015, σελ. 526.

Στην ωδή αυτή φαίνεται πως υπάρχει μια μετάβαση από την ιδιωτική στη δημόσια ηθική.

⁴⁶ Hor., *Odes* 3.3. 9-12.

Ο Οράτιος δεν μπορεί να υποστηρίξει εδώ ότι ο Αύγουστος λαμβάνει ήδη αυτές τις θεϊκές τιμές, καθώς είναι ακόμη υποψήφιος προς θεοποίηση, έχοντας όμως το σοβαρό πλεονέκτημα να είναι υιός θεού. Αυτό σχετίζεται άλλωστε και με τις ωδές του πρώτου βιβλίου (π.χ. 1.12) όπου ο Αύγουστος δεν θα «αγγίξει» τη θεϊκή φύση απροϋπόθετα. Ο Οράτιος εδώ, παρουσιάζει τον Αύγουστο να έχει αιώνια δόξα και να είναι έτοιμος να απολαύσει για τις ευεργεσίες του προς τους ανθρώπους και τα κατορθώματά του, νέκταρ. Ο Αύγουστος, θα γίνει δεκτός στα συμπόσια των θεών. Ας μην ξεχνάμε ότι μετά την θεοποίηση του Ιουλίου Καίσαρα, ο Οκταβιανός ως θετός υιός του ονομάστηκε “Divus”. Ήταν λοιπόν νομοτελειακό να δημιουργηθούν οι κατάλληλες συνθήκες και για τη δική του μελλοντική θεοποίηση. Ιδιαίτερα σημαντικοί κρίνονται και οι συμβολισμοί τους οποίους ο Οράτιος αφήνει να «παρεισφρήσουν» στην ωδή του, όπως για παράδειγμα η χρησιμοποίηση του Καπιτωλίου ως συμβόλου, το σύμβολο της διάρκειας της Ρώμης και της αρχής των Ρωμαίων (*stet Capitolium fulgens triumphatistique possit [...]*). Το Καπιτώλιο εδώ, ως σύμβολο σταθερότητας της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, προστατευμένο πλέον από τον Οκταβιανό, χωρίς τον κίνδυνο να «σηκώσει» το βάρος των ζώομορφων Αιγυπτιακών θεών.

“Insultet armentum et catulos ferae

Celent inultae, stet Capitolium”⁴⁷

«Χάρη σ’ αυτήν την αρετή ο Πολυδεύκης και ο Ηρακλής με κόπο ανέβηκαν και άνοιξαν τις πύρινες κορυφές και ανάμεσα τους ξαπλωμένος ο Αύγουστος θα πίνει νέκταρ με τα ροδόχροα χείλη του». Μετάφραση Α. Μπαλτά.

⁴⁷ Hor., *Odes* 3.3. 41-42.

«Ας στέκεται το Καπιτώλιο αστραφτερό κι ας έχει τη δύναμη η υπερήφανη Ρώμη». Μετάφραση Α. Μπαλτά.

1.5 ΩΔΗ 3.6

Στην 6^η ωδή του 3^{ου} βιβλίου, ο Οράτιος επαναφέρει το μοτίβο της ρωμαϊκής ηθικής αναλογιζόμενος το κλίμα ηθικού μηδενισμού και της κρίσης των ηθών της εποχής του και συμβουλεύει τους Ρωμαίους να επαναφέρουν την παλαιότερη λατρεία και ευσέβεια προς τους θεούς ⁴⁸ και να ελπίζουν από αυτούς βοήθεια και σωτηρία. Το Ρωμαϊκό κράτος, αδύναμο να διατηρήσει τα μνημεία των θεών σε αξιοπρεπή κατάσταση λόγω των εμφυλιακών διαμαχών, δεν μπορούσε να ελπίζει στις ευεργετικές παρεμβάσεις των θεών. Ο Οκταβιανός αντιμετωπίζει τα δεινά της πόλης, τα οποία για τον Οράτιο προέρχονται ακριβώς από την κατάφωρη παραμέληση των θεών. Με το πρόγραμμα αναστήλωσης των παραμελημένων και κατεστραμμένων ναών της πόλης, το οποίο φυσικά δεν θα μπορούσε να τελεσφορήσει, αν πρωτύτερα δεν είχαν εξασφαλιστεί αρκετά χρήματα από την κατάκτηση της Αιγύπτου, ο Αύγουστος θα προβεί σε ένα νέο πρόγραμμα αναστήλωσης των ρωμαϊκών αρετών μέσω της υλικότητας των μνημείων και της *Gravitas* που απορρέει από αυτά. Παράλληλα με το οικοδομικό πρόγραμμα, ο Οκταβιανός θέτει σε υψηλή προτεραιότητα την ανάγκη αναμόρφωσης των ηθών στη Ρώμη και την στήριξη της οικογένειας και πάταξης της μοιχείας. Πίστευε δηλαδή ακράδαντα, ότι η σταθερή οικογενειακή ζωή είναι το θεμέλιο για την ευημερία του κράτους⁴⁹. Ίσως ο Οράτιος να προσπαθεί με αυτόν τον τρόπο

⁴⁸ Α.Μιχαλόπουλος και Χ.Μιχαλόπουλος, *Ρωμαϊκή Λυρική Ποίηση: Οράτιος Carmina*, Ελληνικά Ακαδημαϊκά Συγγράμματα και βοηθήματα-Σ.Ε.Α.Β., 2015, σελ.226

«Ο Αύγουστος, ως αρχιερέας τίθεται επικεφαλής της κρατικής λατρείας και ερμηνεύει αυθεντικά την βούληση των θεών, ως αρχιστράτηγος στο πρόσωπο του ορκίζεται πίστη ο στρατός, ως δήμαρχος εμφανίζεται να ενεργεί ως προστάτης του λαού και ασκεί την νομοθετική εξουσία και έλεγχο σε κάθε άλλη, χάρις στο βέτο. Ο ίδιος διατηρεί προσωπικά τον έλεγχο των σημαντικότερων ρωμαϊκών επαρχιών μέσω διοικητών που διορίζει σε αυτές. Ως νομοθέτης, εισάγει δυο νόμους σχετιζόμενους με την προστασία της δημόσιας τάξης και των «χρηστών ρωμαϊκών ηθών». Την «*lex Iulia de maritandis ordinibus*» και την «*lex papia poppaea*».

⁴⁹ Α.Δημοπούλου, *Θέματα Ιδιωτικού/Δημοσίου Δικαίου στη Ρώμη*, το οποίο βρίσκεται στην ηλ.πλατφόρμα E-class, Πανεπιστημιακές Παραδόσεις 2017, σελ.5

να ισχυροποιήσει την παράδοση που θέλει τον Αιγυπτο-ρωμαϊκό πόλεμο, ως απαραίτητο και πάνω απ' όλα δίκαιο πόλεμο.

“Delicta maiorum immeritus lues,

Romane, donec templa refeceris

Aedisque labentis deorum et

Foeda nigro simulacra fumo.”⁵⁰

Η ωδή αυτή φαίνεται να εμφορεί αποφθεγματικά το σύνολο της συστηματικής επίθεσης που ασκεί ο Αύγουστος μέσω του Οράτιου στην δημοκρατική ρωμαϊκή ηθική και συγκεκριμένα σε αυτή της μέσης και ύστερης ρωμαϊκής δημοκρατίας. Ευθύς εξαρχής, ο Οράτιος αναφέρεται στους αδελφοκτόνους -όπως λέει -εμφυλίου πολέμους του πρώτου αιώνα π.Χ., την εποχή δηλαδή που ο Κ. Σύλλας αντιμετωπίζει το Γ. Μάριο, όπου μετά την τελική επικράτηση του πρώτου, η ρωμαϊκή ιστορία συναντά το φαινόμενο των προγραφών. Ταυτόχρονα υπαινίσσεται και το γεγονός ότι η Ρώμη παραλίγο να καταστραφεί λόγω των διαβρωμένων ηθών της κατά τη διάρκεια της ναυμαχίας του Ακτίου, που οι Δάκοι με τον Αιγυπτιακό στόλο της Κλεοπάτρας και τα 200 πλοία της παραλίγο να καταστρέψουν

⁵⁰ Hor., *Odes* 3.6. 1-4.

«Αθώος θα πληρώνεις για τα αμαρτήματα των προγόνων, Ρωμαίε, μέχρι να αποκαταστήσεις τους ναούς των θεών [...]». Μετάφραση Α.Μπαλτά.

την Ρώμη. Φυσικά εδώ έχουμε καθαρά στοιχεία υπερβολής του Οράτιου. Για τον Οράτιο, οι Αιγύπτιοι αποτελούν μια πολυπλεύρως κατώτερη εθνότητα και τους αποκαλεί υποτιμητικά «Αιθίοπες». Η επίθεση που ξεκινά στην 1.37, ολοκληρώνεται νοητά εδώ.

“Paene occupatam seditionibus

Delevit urbem Dacus et Aethiops”⁵¹

Φυσικά η κριτική του Οράτιου απέναντι στη Ρωμαϊκή κοινωνική αποτελμάτωση δεν τελειώνει εδώ. Ο Οράτιος θα αναφερθεί στη ρίζα του κακού και της εθνικής παρακμής που δεν είναι άλλη, από την διάλυση του γάμου και της οικογένειας λόγω της σεξουαλικής ελευθεριότητας των Ρωμαίων της εποχής του. Την αντιπαραβάλλει με την εποχή του Κάτωνα του Τιμητή, όπως επίσης και με το ένδοξο παρελθόν της αγροτικής αθωότητας και αναφέρεται υπαινικτικά στις ναυτικές επιτυχίες των Ρωμαίων κατά τον πρώτο Καρχηδονιακό πόλεμο. Η τελευταία ευκαιρία για τους Ρωμαίους έρχεται με την αυτοκρατορία του Αυγούστου, ο οποίος θα καταστρέψει αυτήν την ηθική αποτελμάτωση και θα σταματήσει τον εκφυλισμό της νεωτερης οικογένειας με τα νομοθετήματά του.

⁵¹ Hor., *Odes* 3.6.13-14.

“non his iuventus orta parentibus

infecit aequor sanguine Punico

Pyrrhumque et ingentem cecidit

Antiochum Hannibalemque dirum”⁵²

Για πολλά χρόνια και σχεδόν απροκάλυπτα, όπως ο Οράτιος αναφέρει, υπήρχε μια ατμόσφαιρα σεξουαλικής ελευθεριότητας, υπεύθυνοι για την οποία είναι οι Ρωμαίοι, άνδρες και γυναίκες⁵³. Χωρίς προσχηματισμούς, η γυναίκα μετατρέπεται σε *Meretrix* και με την ανοχή του συζύγου, παραδίδεται στον πρώτο τυχόντα, είτε είναι *Institor* είτε *navis Hispanae*⁵⁴. Μόνο μετά από μία μακρόχρονη διαπάλη νομιμότητας, κανονικότητας και ηθικότητας πλέον οι τρεις αυτές αρετές εναρμονίζονται κάτω από την κυριαρχία του Αυγούστου. Σε μεταγενέστερη ωδή, ο Οράτιος θα αναφέρει πως «οι θάλασσες είναι πλέον ειρηνικές και απαλλαγμένες από τους πειρατές. Οι ποινές ακολουθούν το αδίκημα και γρήγορα τιμωρούνται οι ένοχοι του αδικήματος. Οι γεωργοί βρίσκονται στα κτήματα τους χωρίς να φοβούνται επιδρομές εχθρών. Οι εκστρατείες του Αυγούστου τελεσφόρησαν εναντίον των Πάρθων, των Σκυθών και των γερμανικών λαών». Η συγκλονιστικότερη μαρτυρία όμως του Οράτιου είναι η εξής : *“Lauditur simili prole puerperare”*. Τα παιδιά, μοιάζουν (πλέον) με τους γονείς τους.

⁵² Hor., *Odes* 3.6. 33-26.

«Δεν κατάγονταν από αυτούς τους γονείς οι νέοι που έβαψαν τη θάλασσα με το αίμα των Καρχηδονίων και κατέρριψαν τον Πύρρο, τον μεγάλο Αντίοχο και τον δεινό Αννίβα». Μετάφραση Α. Μπαλτά.

⁵³ Nisbet R.-Rudd N., *A Commentary on Horace : Odes, Book III*, Oxford University Press, New York, 2004, p.109

⁵⁴ Οράτιος Ωδές:Βιβλία 3 και 4,Μτφρ.Α.Μπαλτάς, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα, 1990, σελ.47

1.6 ΩΔΗ 4.14

Στο 4^ο βιβλίο των ωδών υπάρχει μια ειδοποιός διαφορά από τα προηγούμενα. Σε αυτό, υπάρχει διάχυτα η αίσθηση ότι ο Οράτιος προσπαθεί να συμπληρώσει τα υπόλοιπα, δίνοντάς μας την αίσθηση ότι θεωρούσε πως τα προηγούμενα βιβλία παρέμειναν -κατά κάποιον τρόπο- «ατελή». Οι κίνδυνοι ανατροπής της σταθερότητας του κράτους «ξεθωριάζουν» μαζί με τις μνήμες των εμφυλίων πολέμων⁵⁵. Στην 14^η ωδή του 4^{ου} βιβλίου, ο Οράτιος αναλύει το γενεαλογικό δένδρο αλλά και τα κατορθώματα των προγόνων του Αυγούστου, όπως επίσης και το μεγαλείο του ίδιου του αυτοκράτορα. Ο Αύγουστος, γράφει ο Οράτιος, είναι ο μεγαλύτερος των ηγεμόνων όπου ο ήλιος φωτίζει (*Quia sol habitabilis inlustrat oras, maxime principum*). Ο Οράτιος, στην ωδή αυτή, ακολουθεί χρονολογικά τις στρατιωτικές κατακτήσεις του Αυγούστου, ξεκινώντας από την ηπειρωτική Ευρώπη και φτάνοντας μέχρι την Αφρική και την Αίγυπτο, όπου ο Αύγουστος την αναγκάζει να «αποκαλύψει τα μυστικά της». Όπως Οράτιος γράφει:

“te fontium qui celat origines

⁵⁵ M.Lowrie, “Horace: Odes 4”, *A companion to Horace*, Wiley-Blackwell, Oxford, 2010, pp. 210-211

Nilusque et Hister, te rapidus Tigris,

Te beluosus qui remotis

Obsterpit Oceanus Britannis"⁵⁶

Ο Οράτιος, δεν αναφέρεται στους λαούς των αντίστοιχων γεωγραφικών περιοχών, αλλά αναφέρεται σε διάφορα ποτάμια χωρίς τη διάθεση να προβεί σε ρηματικές αναφορές. Φυσικά ο Νείλος αντιπροσωπεύει την Αίγυπτο. Η αναφορά στη Βρετανία είναι ιδιαιτέρως νευραλγική για την κατανόηση του συνολικότερου συγκειμένου, καθώς Βρετανοί πρέσβεις είχαν σταλεί ώστε να προσφέρουν δώρα στον Αύγουστο. Ο Αύγουστος, θεωρείται πλέον ο ισχυρότερος των ηγεμόνων, όπως άλλωστε προκύπτει και από τους στίχους 36-30, στους οποίους η Αλεξάνδρεια προσωποποιείται και παρουσιάζεται από τον Οράτιο να ικετεύει γονυκλινής υποδεχόμενη τον Αύγουστο και να ανοίγει τα λιμάνια της και τα άδεια -μετά το θάνατο της Κλεοπάτρας και το Αντωνίου- ανάκτορα. Αυτό φαίνεται φυσικά να έχει και διαφορετικές συνδηλώσεις ίσως και σεξουαλικές συμπαραδηλώσεις. Υπάρχει μια κάποιου είδους αναλογία μεταξύ της Αλεξάνδρειας και της αρχικής αντιμετώπισης του Αυγούστου από την Κλεοπάτρα, όταν ο ίδιος εισέβαλε στην Αίγυπτο. Ο Οράτιος, επιδιώκει με ένα ομοιότροπο σχηματισμό να αντιστοιχήσει την ωδή αυτή, με την 4^η ωδή του 4^{ου} βιβλίου, και αυτό γίνεται φανερό από τις δομές των δύο ωδών αυτών. Η δομή είναι υμνολογική προς τον Αύγουστο⁵⁷. Με ρηματικές αναφορές ο Αύγουστος,

⁵⁶Hor., *Odes* 4.14. 45-48.

«Σε σένα υπακούει και ο Νείλος, που κρύβει τις πηγές των νερών του, και ο Ιστρος, σε σένα ο ορμητικός Τίγρης, σε σένα ο ψαροτρόφος». Μετάφραση Κ. Γρόλλιου

⁵⁷ Ο.π., σελ.164

εκθειάζεται ως ο άνθρωπος που σταθεροποίησε την ειρήνη στη Ρώμη. Ταυτόχρονα, σε πλήρη αντιδιαστολή με τον Καίσαρα και Μ.Αντώνιο, ο Αύγουστος κατακτά την Αίγυπτο ως εραστής ενός μεγάλου Ρωμαϊκού Imperium και όχι της Κλεοπάτρας, ενώ στρέφει τα όπλα μακριά από τη Ρώμη, απέναντι σε λαούς που οι θεοί έχουν ορίσει να δηλώσουν υποταγή σε αυτή. Η φράση του Οράτιου που εισάγεται με το “*nam*”, έρχεται να αιτιολογήσει τον ισχυρισμό που διατύπωσε στους στίχους 33-34. (*tuos ... divos*) και ουσιαστικά να επαναφέρει το μοτίβο της θεικής παρέμβασης στις πολεμικές επιχειρήσεις της Ρώμης⁵⁸. Οι θεοί θα βοηθήσουν τον Αύγουστο στο μεγαλεπίβολο σχέδιό του να προεκτείνει την πόλη, ώστε οι Ρωμαίοι να απολαμβάνουν ειρήνη και ευημερία.

“Nam tibi quo die portus Alexandria supplex

*Et vacuum patefecit aulam”*⁵⁹

⁵⁸ Γρόλλιος Κ., Οράτιος: Οι Ωδές, Βιβλίο 4^ο, Εστία, Αθήνα, 2003, σελ.163

⁵⁹ Hor., Odes 4.14. 34-36

1.7 ΩΔΗ 4.15

Στην τελευταία ωδή του 4^{ου} βιβλίου βρίσκεται η επιτομή της εκθείασης του Αυγούστου από τον Οράτιο⁶⁰. Ο Οράτιος -αποφθεγματικά και συγκεντρωτικά- παρουσιάζει μία προς μία τις κοινωνικές, οικονομικές αλλά και τις εδαφικές κατακτήσεις της Ρώμης υπό την ηγεσία του Αυγούστου. Ο Οράτιος μιλά για τον αιώνα του Αυγούστου, μια εποχή ειρήνης και ηθικής σταθερότητας συγκριτικά με την αναταραχή των προηγούμενων δεκαετιών και αναφέρεται στις προγονικές αρετές και στην εκ νέου θεσμοθέτηση του *Mos Maiorum* της πρώιμης δημοκρατικής περιόδου από τον Αύγουστο.

“Ianium Quirini clausit et ordinem

Rectum evaganti frena licentiae

Iniecit emovitque culpas

*et veteres revocavit artis”*⁶¹

Ο Οράτιος επικροτεί όλες αυτές τις αλλαγές που συνέβησαν τον πρώτο αιώνα π.Χ., κατά την εποχή της αυτοκρατορίας του Αυγούστου και οι

⁶⁰ Janice M. Benario, Book 4 of Horace's Odes: Augustan Propaganda, *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* Vol. 91, 1960, pp. 339.

⁶¹Hor., *Odes* 4.15. 9-12

«[...] που προσέβαλλε την ορθή τάξη [...]».

οποίες είναι απότοκο των αυγούστειων νομοθετημάτων για την αποσόβηση του κινδύνου της θρησκευτικής και ηθικής χαλάρωσης της εποχής και την επακόλουθη αναφορά στα αρχαία ήθη και τους παλαιούς τρόπους ζωής. «Ο αιώνας σου, Αύγουστε» (*Tua aetas*). Μάλιστα, σε ένα γενικότερο κλίμα ρωμαϊκού ρεβανσισμού, ο Οράτιος αναφέρεται και στην νίκη του Τιβερίου επί των Πάρθων. Τις σημαίες που είχαν πάρει οι Πάρθοι από την ήττα του Κράσσου και τις είχαν αναρτήσει στους ναούς τους, τις ξανατοποθέτησαν οι ρωμαίοι στο ναό του Δία πάνω από την Ακρόπολη του Καπιτώλιου:

“Custode rerum Caesare non furor

Civilis aut vis exiget otium

Non ira ,quae procudit ensis

*Et miseras inimicat urbis”*⁶²

Η Γαλατία έχει πλέον ειρηνέψει, ενώ απειράπη και ο κίνδυνος των Γερμανών⁶³. Ο Αύγουστος είναι πλέον ήδη κατακτητής και στη συνέχεια θα παρουσιαστεί ως ειρηνευτής, ο οποίος με τη χρηστή διαχείριση των νεών εδαφών θα σταθεροποιήσει αυτήν την κατάσταση⁶⁴. Έτσι ο ύμνος αυτός του Οράτιου για την ειρήνη, θα αποτελέσει τον κατάλληλο επίλογο για το 4^ο βιβλίο και το οποίο «κλείνει» με την αιματολογική συγγένεια του Αυγούστου με τους θεούς⁶⁵:

⁶² Hor., *Odes* 4.15. 17-20

⁶³ Γρόλλιος Κ., *Οράτιος: Οι Ωδές*, Βιβλίο 4ο, Εστία, Αθήνα, 2003, σελ.175

⁶⁴ Ο.π., σελ.175

⁶⁵ Γρόλλιος Κ., *Οράτιος: Οι Ωδές*, Βιβλίο 4ο, Εστία, Αθήνα, 2003, σελ.174

“Troia, que et Anchisen et almae

*Progeniem Veneris canemus”*⁶⁶

Ο Οράτιος, φαίνεται να εξυμνεί το ιδεώδες της ρωμαϊκής ισχύος του Οκταβιανού Αυγούστου ως εγγυτή της Νέας Ρωμαϊκής ειρήνης, αλλά στην πραγματικότητα, ο Οράτιος εξυμνεί την ίδια τη «Ρωμαϊκότητα», η οποία αποτελεί την απαραίτητη προϋπόθεση για την επέκταση και εδραίωση του ρωμαϊκού κράτους. Αναφορικά τώρα με τους τρόπους με τους οποίους ο Οκταβιανός προσέγγισε τον Οράτιο, αυτοί δεν φαίνεται να έχουν στοιχεία εξαναγκασμού. Η ποίηση του Ορατίου, εκφράζει τον αγώνα και την αγωνία της εποχής του. Συντελεί κατά τρόπο εποικοδομητικό στην δημιουργία ενός νέου κράτους με νέα ηθική, νέους νόμους και σταθερότητα. Ίσως ο Αυγουστος να εκθειάζεται στην Ορατιανή ποίηση, ως ο άνθρωπος που επανέφερε την ειρήνη στη Ρωμή⁶⁷, το υψηλότερο ιδανικό για τον Ορατιο δηλαδή. Νομίζουμε πως ιδιαίτερη προσοχή πρέπει να δωθεί και στους ισχυρισμούς της Michele Lowrie, κατά την οποία Οράτιος και Βιργίλιος αποτέλεσαν μια ολόκληρη “πολιτισμική

⁶⁶ Hor., *Odes* 4.15. 31-32

«[...] και την Τροία και τον Αγχίση και τον γόνο της σεβαστής Αφροδίτης». Μετάφραση Α. Μπαλτά.

⁶⁷ Tenney Frank, “Augustus, Vergil, and the Augustan Elogia”, *The American Journal of Philology*

Vol. 59, No. 1, 1938, pp. 91-94

μήτρα” , μέσα στην οποία εκκολάφθηκε η αυγούστεια ρωμαϊκή ηθική και πολιτική ιδεολογία⁶⁸.

Οι ορατιανές ωδές που εξετάστηκαν, εμφορούνται από ένα κατάφωρα φιλικό προς την ρωμαϊκή κυβέρνηση αίσθημα. Ο Οράτιος τοποθετεί τον Αύγουστο σε καίριες θέσεις στις ωδές του. Ανάμεσα στους θεούς, να απολαμβάνει νέκταρ, τον παρουσιάζει εκδικητή απέναντι στη “regina” και τον Μ.Αντώνιο και προστάτη των ρωμαϊκών αρετών της *gravitas*, *dignitas* και *virtus*. Ο Οράτιος γίνεται έτσι ο πολιτικός λυρικός που το αυγούστειο καθεστώς θα χρειαστεί για να εδραιωθεί και που θα εκθειάσει τα πεπραγμένα του νέου αυτοκράτορα. Ο Αύγουστος αποτελεί στις ωδές που εξετάστηκαν τον κοινό παρανομαστή, με την έννοια ότι οι ωδές αυτές δεν έχουν τις διδακτικές αξιώσεις και το περιεχόμενο που -για παράδειγμα- έχουν οι συμποσιακές και ερωτικές του ωδές, αλλά ευμενείς αναφορές στο όνομα του αυτοκράτορα. Αποτελούν έναν ιδιόμορφο διθύραμβο για τον Αύγουστο και την ιδέα της «ρωμαϊκότητας» και δεν υπάρχει σε αυτές το αίσθημα της παραίτησης και της συντομίας της ζωής, αίσθημα που χαρακτηρίζει πολλά από τα ποιήματα που συντάχθηκαν από τον Οράτιο στην πρώιμη φάση της ποιητικής του παραγωγής.

⁶⁸ M.Lowrie, “Horace and Augustus”, *The Cambridge companion to Horace*, Cambridge university press, 2007, pp.79

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β': Η ΑΙΝΕΙΑΔΑ ΩΣ ΕΠΟΣ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΗΣ ΓΝΩΜΗΣ

2.1 ΓΕΩΡΓΙΚΑ

Ήδη από την περίοδο της σύνθεσης των *Γεωργικών* ο Βιργίλιος έχει ενταχθεί στον κύκλο του Μαικήνα, όμως ταυτόχρονα η δεύτερη Τριανδρία βρισκόταν κάτω από τις εντολές του Μάρκου Αντωνίου και όχι του Οκταβιανού. Είναι σχεδόν βέβαιο, πως η περίοδος της πολιτικής αβεβαιότητας μετά την δολοφονία του Ιουλίου Καίσαρα έχει επηρεάσει βαθύτατα τον ψυχισμό και την ιδιοσυγκρασία του Βιργιλίου. Στα *Γεωργικά*, στο τέλος του πρώτου βιβλίου και συγκεκριμένα στους στίχους 466-514⁶⁹, ενώ παρουσιάζεται ένα κοινωνικο-οικονομικό χάος, το πρόσωπο το οποίο παρουσιάζεται ως το ικανότερο να απομακρύνει αυτήν την αβεβαιότητα είναι αυτό του Οκταβιανού. Ήδη δηλαδή μέσα από τα *Γεωργικά*, ο Οκταβιανός λαμβάνει τον ρόλο του ήρωα. Ο Οκταβιανός είναι πλέον ο μοναδικός ηγέτης και θριαμβευτής. Το ποίημα ασχολείται με τη γεωργία σε τέσσερα βιβλία και απασχόλησε τον Βιργίλιο μέχρι το 29 π.Χ.⁷⁰. Το προοίμιο απευθύνεται στον Οκταβιανό Αύγουστο ως υπέρτατο άρχοντα, ενώ ο επίλογος αναφέρεται στην εκστρατεία του Οκταβιανού στα ανατολικά κατά τον χειμώνα του 29 π.Χ. Στο προοίμιο του τρίτου βιβλίου προβλέπεται ο τριπλός θρίαμβος του Αυγούστου το 29π.Χ. Ο *Σουητώνιος* μας διηγείται μάλιστα, πως ο Βιργίλιος με την ενίσχυση του Μαικήνα διάβασε το ολοκληρωμένο ποίημα στον Οκταβιανό όταν επέστρεψε στην Ιταλία το καλοκαίρι του 29 π.Χ. Η πρόθεση και η φύση του ποιήματος, έχουν στοιχεία τα οποία θα τοποθετούσαν τα *Γεωργικά*

⁶⁹ *Virgilius Aeneid*, transl. R.Fairclough, Stanford Univeristy Press, London, p.191

⁷⁰ L.P.Wilkinson, «Τα Γεωργικά», *Ιστορία της Λατινικής Λογοτεχνίας*, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα, 2010, σελ.437

ανάμεσα στα σημαντικότερα ποιήματα της Ρωμαϊκής αρχαιότητας. Αξιοσημείωτο επίσης είναι το ότι ο Βιργίλιος εκπροσωπεί στα *Γεωργικά* έναν στωικό πανθεϊσμό. Τα τελευταία χρόνια μάλιστα γίνεται λόγος για τον σημαντικό ρόλο που παίζει στα *Γεωργικά* η λεγόμενη φυσιοκρατική θεολογία⁷¹, δηλαδή η ερμηνεία των θεών ως εκπροσώπων φυσικών φαινομένων. Ίσως και ο ίδιος ο Αύγουστος να «έχει» έναν ρόλο εδώ, μιας κάποιος μορφής θεότητας δηλαδή. Η θεότητα της σταθερότητας για παράδειγμα, της επαναφοράς της ειρήνης μετά από μία σειρά εμφυλίων διαμαχών που διέβρωσαν την ψυχική ηρεμία των μεγάλων ποιητών, όπως του Βιργιλίου.

⁷¹ Ο.π.,σελ.787

2.2 ΑΙΝΕΙΑΔΑ

Το πρόγραμμα να γραφτεί ένα εθνικό έπος πάνω σε κάποιο θέμα που να σχετίζεται με τα κατορθώματα του Αυγούστου φαίνεται πως είχε τεθεί υπόψη όλων των ποιητών που διέθεταν σοβαρές λογοτεχνικές ικανότητες. Ο Βιργίλιος πέρασε τα τελευταία 11 χρόνια της ζωής του συνθέτοντας την *Αινειάδα*. Η *Αινειάδα* του Βιργιλίου, του «Κλασικού της Ευρώπης»⁷² κατά τον T. S. Eliot, μορφοποιήθηκε ως το εθνικό έπος των Ρωμαίων της εποχής. Ένα κείμενο, το οποίο εμφορείται στα αναλυτικά προγράμματα των σπουδών των Ρωμαίων, καθιερώθηκε ως αναντικατάστατο κείμενο σπουδών των δομών της Λατινικής γλώσσας εκτοπίζοντας την *Οδύσσεια* του Λιβίου Ανδρονίκου, ενώ ταυτόχρονα θεωρήθηκε η μεγάλη ποιητική έκθεση των ρωμαϊκών ιδανικών και επιτευγμάτων. Αυτό που ο Οράτιος⁷³ και ο Προπέρτιος αρνήθηκαν σταθερά να φέρουν ως δυσβάστακτο βάρος αναλαμβάνει ο Βιργίλιος, ο οποίος υμνεί τις παλαιές και τωρινές δόξες της πατρίδας του και το μεγαλείο που πρόκειται να ακολουθήσει, γινόμενος έτσι ο αληθινός ποιητής της εποχής του Αυγούστου, καθώς η επική ποίηση θεωρήθηκε από τους Ρωμαίους η ύψιστη μορφή λογοτεχνίας.

Ο κορυφαίος ήρωας της *Αινειάδας* είναι ο παθητικός Αινείας. Ευθύς εξαρχής οφείλουμε να αναφέρουμε ότι για την κατανόηση του ήρωα της *Αινειάδας* ιδιαίτερα σημαντική είναι η περιγραφή του Leopardi, που τον χαρακτηρίζει «αντιήρωα». Παρ' όλα αυτά, πρέπει να αναρωτηθούμε αν όντως ο Βιργίλιος προσπαθεί να ορίσει και να δώσει

⁷² T. S. Eliot, "Τι είναι ένας Κλασικός", σελ. 58.

⁷³ Για την ορατιανή λογοτεχνική «αποποίηση», "Recusatio" Βλ. K. Freundeburg, "Recusatio as political Theater: Horace's Letter to Augustus", *The Journal of Roman Studies*, Vol. 104, 2014, pp. 105-132.

έναν δεύτερο Αχιλλέα ή Οδυσσέα⁷⁴. Αν πραγματικά διερευνήσουμε ακριβώς αυτό το ερώτημα, θα δούμε ότι ο Βιργίλιος δεν θέλει να κάνει κάτι τέτοιο⁷⁵. Ο Αινείας δεν μπορεί να συναγωνιστεί με φυσιογνωμίες όπως αυτές, γιατί πρέπει πρώτα να υποτάξει τις προσωπικές του επιθυμίες απέναντι στο πεπρωμένο του. Αν δηλαδή για τον Αχιλλέα το «ηρωποιητικό» στοιχείο είναι ένα σχεδόν απρόσβλητο από χτυπήματα σώμα, αν για τον Οδυσσέα ο νόστος της πατρίδας⁷⁶ είναι αυτό που τον κινητοποιεί, αυτό που κάνει τον Αινεία έναν «ιδιότροπο» ήρωα είναι το χαρακτηριστικό της ρωμαϊκής *"pietas"*⁷⁷. Με τον Αινεία έχουμε μία μορφή διανοητικού ηρωισμού⁷⁸. Πρόκειται για έναν αντι-ήρωα, που έχει αφοσιωθεί σε μία θεϊκή αποστολή και έχει αποδεχτεί τη θέληση των ουρανών, να είναι δηλαδή αντιπρόσωπος του σχεδίου του Δία για την μελλοντική ευτυχία και πρόοδο του ανθρώπινου γένους και την πολιτιστική κυριαρχία των Ρωμαίων⁷⁹. Μια προτύπωση ενός Εβραίου σωτήρα, ο οποίος όμως δεν αποτελεί ένα απονευρωμένο αντικείμενο «οντολογικής αναμαρτησίας», αλλά έχει μία δική του ελεύθερη βούληση. Μάλιστα, ο Βιργίλιος μας επιτρέπει να καταλάβουμε ότι κρίνεται πολλές φορές «στην κόψη του ξυραφιού» αν το ταξίδι για τη δημιουργία της

⁷⁴ A.Barchiesi, *Homeric effects in Virgil's Narrative*, Princeton University Press, Oxford, 1984, pp. 3.

⁷⁵ Για το ζήτημα της σύγκρισης Οδύσσειας και Αινειάδας, βλέπε επίσης F.Cairns, *Virgil's Augustan Epic*, Cambridge University Press, 1989, pp. 177.

⁷⁶ D. Williams, «Αινειάδα», *Ιστορία της Λατινικής Λογοτεχνίας*, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα, 2010, σελ. 472.

⁷⁷ Η έννοια της νοσταλγίας και του ένδοξου ρωμαϊκού παρελθόντος εμφανίζεται με λανθάνοντα τρόπο και στην Αινειάδα βλ. H. Bloom, *Virgil's The Aeneid (Modern Critical Interpretations)*, 1987, pp. 57.

⁷⁸ J. D. Reed, *Virgil's Gaze-Nation and poetry in the Aeneid*, Princeton University Press, Oxford, 2007, pp. 1.

⁷⁹ Βιργιλίου Αινειάδα, μτφρ. Θ. Παπαγγελής, ΜΙΕΤ, Αθήνα, 2018, σελ. 146: «Ο Αινείας αυτοπροσδιορίζεται ως ευσεβής».

⁸⁰ M. Albrecht, *Ιστορία της Ρωμαϊκής Λογοτεχνίας*, τ. 1^{ος}, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, 2011, σελ. 789.

ρωμαϊκής «γης της επαγγελίας» θα τελεσφορήσει⁸⁰. Εν μέσω της διανοητικής διαμάχης που δίνει ο Αινείας με τον εαυτό του, πολλές φορές φτάνει πολύ κοντά στο να αφήσει το ταξίδι στη μέση⁸¹. Οι ενδιαασμοί του Αινεία θα πάψουν μετά την άνοδο από τον Κάτω Κόσμο και τις συμβουλές του πατέρα του. Ο Αινείας επιστρέφει από τον Κάτω Κόσμο αποφασισμένος να ιδρύσει την πόλη που θα γίνει η πρώτη παγκόσμια αυτοκρατορία και στην οποία ο τελευταίος Τρώας «πρόσφυγας»⁸² θα γίνει ο πρώτος Ρωμαίος⁸³.

Στο πρώτο αυτό βιβλίο τα επεισόδια για τα γεγονότα ακολουθούν τη βασική εξέλιξη που ακολουθούν τα βιβλία της Οδύσσειας Ε-Θ⁸⁴. Ο Αινείας μάς παρουσιάζεται σε αυτά τα πρώτα βιβλία ως Οδυσσέας⁸⁵ με την ειδοποιό, φυσικά, διαφορά να βρίσκεται στο πεπρωμένο και στις απαιτήσεις της μελλοντικής ιστορίας και εκεί ακριβώς ετεροπροσδιορίζεται ο Αινείας από τον Οδυσσέα, ο νόστος από την αναγκαιότητα⁸⁶. Πολλά από τα χαρακτηριστικά επεισόδια της Οδύσσειας

⁸⁰ D. Williams, «Αινειάδα», *Ιστορία της Λατινικής Λογοτεχνίας*, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα, 2010, σελ. 473.

⁸¹ Ο.π., σελ. 476.

⁸³ Ο.π., σελ. 475.

⁸⁴ B.L. Cairns, *Virgil's Augustan Epics*, Cambridge University Press, 1990, pp. 180.

⁸⁵ Οι συγκρίσεις αυτές πάντως πρέπει να γίνουν με ιδιαίτερη προσοχή και αξιολογική ουδετερότητα, καθώς και να αφορούν αποκλειστικά τα κοινά σημεία χωρίς να αναγάγουμε τη σύγκριση αυτή μεταξύ Ομήρου και Βιργιλίου, το οποίο είναι άνευρο, επικίνδυνο και ενδεχομένως να οδηγήσει σε υπεραπλουστεύσεις, όπως οδήγησε και τον Alexander Pope στο να γράψει σε μια απαντητική επιστολή προς αναγνώστη του πως: «the Aeneid was evidently a party piece, as much as Absalom and Achitophel. Virgil was as slavish a writer as any of the gazetteers».

⁸⁶ R. McDougall, *Aeneid*, Houghton Mifflin Harcourt Publishing Company, 2013, pp. 159-160: «By writing the Aeneid, Virgil hoped to extol the virtues of Augustus in a literary fashion that would last forever. Unlike the Iliad and the Odyssey, which are oral epics, the Aeneid is a literary epic, composed in writing and intended to be read by an audience of literate people who live in a settled, civilized society. All epic poetry has a serious theme narrated on a grand scale and intended to heighten the understanding of human nature and the meaning of life, but in a literary epic, the ideological content is more important than the human story itself. A comparison of the Aeneid and the

ανανοηματοδοτούνται και ετεροπροσδιορίζονται στην *Αινειάδα*, καθώς σε αυτήν έχουν διαφοροποιημένη λειτουργία και επανεγγράφονται στην *Αινειάδα* συντομότερα⁸⁷. Θα μπορούσαμε ενδεχομένως δειγματοληπτικά να αναφέρουμε το επεισόδιο της κατάβασης του Οδυσσέα: η μεγάλη ειδοποιός διαφορά εντοπίζεται στο ότι ο Οδυσσέας δεν θα κατέβει ποτέ στα ενδότερα του Άδη, αφού δεν επισκέπτεται αυτός τα είδωλα, αλλά τα είδωλα αυτόν⁸⁸. Ταυτόχρονα, ο Όμηρος παρουσιάζει τα Ηλύσια πεδία ως ένα κλειστό συντεχνιακό «κλάμπ» γαλαζοαίματων⁸⁹, για να επέλθει η ριζοσπαστικά δημοκρατική προσέγγιση του Βιργιλίου και να διευρύνει τα όρια της «αστικότητας» εντάσσοντας στη «λέσχη» αυτή όλους όσους αξίζουν ανταμοιβή για τον έντιμο βίο τους. Με αυτόν τον τρόπο, με φυσικές και ψυχολογικές δοκιμασίες σιγά-σιγά η γραφή του Βιργιλίου μάς προωθεί στο δεύτερο βιβλίο και στη θλίψη του Αινεία για την πτώση της Τροίας αποκαλύπτοντας, έτσι, την ανθρώπινη και την ορμητική του φύση, η οποία ακόμα δεν είναι έτοιμη να αναλάβει το θεϊκό πεπρωμένο της. Στο τρίτο βιβλίο φαίνεται η βαθμιαία αποδοχή της μοίρας, που ενισχύεται από τις συμβουλές του πατέρα του, Αγχίση, ενώ στο τέταρτο ο πειρασμός της προσωπικής ευτυχίας έρχεται κοντά στο να αναγκάσει τον Αινεία να εγκαταλείψει εντελώς την αποστολή του. Στο πέμπτο βιβλίο είναι ιδιαίτερα έντονη η απεικόνιση του πώς ο Αινείας σηκώνει το δυσβάσταχτο φορτίο του. Μετά την επίσκεψη του Αινεία στα Ηλύσια πεδία και τη συνομιλία με τον πατέρα του στον Κάτω Κόσμο (τον οποίο ακούει να μιλάει για ζωή μετά θάνατον, ανταμοιβή των ενάρετων και κάθαρση των αμαρτωλών, ενώ του δείχνει και μία πλειάδα από Ρωμαίους

Iliad, for example, shows that literary epic is more didactic; it subordinates its human characters and their affairs to its philosophical and moral themes».

⁸⁷ Βιργιλίου *Αινειάδα*, μτφρ. Θ. Παπαγγελής, ΜΙΕΤ, Αθήνα, 2018, σελ. 40.

⁸⁸ Ο.π., σελ. 94.

⁸⁹ Ο.π., σελ. 96.

ήρωες⁹⁰ που περιμένουν να γεννηθούν, αν ο Αινείας πετύχει στην αποστολή του) το όλο έργο αποκτά πλέον ακραιφνώς τον χαρακτήρα του έπους:

*“Hic vir, hic est, tibi quem prōmitti saepius audis,
Augustus Caesar, dīvī genus, aurea condet
saecula quī rūsus Latiō rēgnāta per arva
Sātūrnō quondam, super et Garamantas et Indōs
prōferet imperium; iacet extrā sīdera tellūs,
extrā annī sōlisque viās, ubi caelifer Atlās
axem umerō torquet stellīs ārdentibus aptum.”*⁹¹

⁹⁰ Ο.π., σελ. 277, στίχ. 790.

⁹¹Verg.*Aen.*VI 791-797. Μετάφραση Θ. Παπαγγελή

«Αυτός είναι ο ανδρας, ναι, αυτός που όλο ακούς πως μέλλεται να έρθει, Αύγουστος Καίσαρ, γόνος θεϊκός, που τα χρυσά, ευλογημένα χρόνια θα φέρει μες το Λάτιο ξανά, όπου παλιά βασίλευε ο Κρόνος είναι αυτός που πέρα από τους Ινδούς και πέρα από τη γη των Γαραμάντων το σκήπτρο του θα φέρει, μακριά σε χώρες που γνωρίζουν άλλα αστέρια [...]».

Το χωρίο αυτό είναι ένα από τα συγκλονιστικότερα της παγκόσμιας λογοτεχνίας και κλείνει με τον επίλογο του πατέρα του Αινεία, ο οποίος αντιπαραβάλλει τα καλλιτεχνικά και πνευματικά επιτεύγματα των Ελλήνων με τον πρακτικό και πολιτικό χαρακτήρα των Ρωμαίων, ο οποίος είναι προορισμένος να φέρει παγκόσμια ειρήνη και πολιτισμό στους λαούς του κόσμου:

*«[...]viden, ut geminae stant vertice cristae
et pater ipse suo superum iam signat honore?
en huius, nate, auspiciis illa incluta Roma
imperium terris, animos aequabit Olympo,
septemque una sibi muro circumdabit arces,
felix prole virum: qualis Berecyntia mater
invehitur curru Phrygias turrata per urbes
laeta deum partu, centum complexa nepotes,
omnis caelicolas, omnis supera alta tenentis.
huc geminas nunc flecte acies, hanc aspice gentem
Romanosque tuos. hic Caesar et omnis Iuli
progenies magnum caeli ventura sub axem.
hic vir, hic est, tibi quem promitti saepius audis,*

genus, aurea condet
saecula qui rursus Latio regnata per arva
Saturno quondam, super et Garamantas et Indos
proferet imperium; iacet extra sidera tellus,
extra anni solisque vias, ubi caelifer Atlas
axem umero torquet stellis ardentibus aptum.
huius in adventum iam nunc et Caspia regna
responsis horrent divum et Maeotia tellus,
et septemgemini turbant trepida ostia Nili.⁹²»

Ο Αινείας, καθώς συνοδεύεται από τον πατέρα προς την έξοδο από τον Κάτω Κόσμο, έχει πλέον ενστερνιστεί τις ιδέες και τη μοίρα του. Η παθητική αποδοχή του καθήκοντος μετατρέπεται τώρα σε μία θετική και δυναμική ανάγκη. Οι εμπειρίες του από τον Κάτω Κόσμο έχουν εξασφαλίσει ότι θα είναι αρκετά δυνατός και αφοσιωμένος στην επίτευξη της αποστολής του και στην τελική τελεσφόρηση των προσπαθειών του. Πλέον, ο αντλήρωας, ο οποίος ενδεχομένως στα πρώτα αυτά βιβλία της *Αινειάδας* να προσεγγίζει περισσότερο τον Οδυσσέα παρά τον Αχιλλέα, θα μεταβάλει την ιδιοσυγκρασία του ενάντια στον Τύρνο, για να μας δώσει ο Βιργίλιος έτσι μία παραλλαγή της μονομαχίας Αχιλλέα και Έκτορα. Μόνο που αυτή τη φορά φαίνεται ότι τον ρόλο του Αχιλλέα έχει ο Τύρνος και μάχεται εναντίον του Έκτορα, τον οποίον υποδύεται αυτήν τη φορά ο Αινείας, και το αποτέλεσμα θα είναι το αντίθετο από εκείνο της

⁹² Verg.*Aen.*VI 779-790.

ιστορίας του Ομήρου⁹³. Ο Αινείας αγωνίζεται, για να πάρει εκδίκηση, όπως ο Αχιλλέας για να πάρει εκδίκηση για τον Πάτροκλο. Ο διαφορετικός, ωστόσο, χαρακτήρας του Αινεία είναι πλέον πιο πολιτισμένος και πιο δίκαιος από εκείνον του Αχιλλέα, ο οποίος διαπράττει αλλεπάλληλες ύβρεις στην *Ιλιάδα*⁹⁴.

Ο χαρακτήρας της *Αινειάδας* προσεγγίζει στοιχεία θρησκευτικότητας σε τέτοιο σημείο, ώστε κάποιοι το χαρακτηρίζουν και ως θρησκευτικό ποίημα, όπως για παράδειγμα ο Dereck Williams⁹⁵. Κατά την άποψή του, στην *Αινειάδα* παρουσιάζονται δυνάμεις έξω από τον κόσμο των ανθρώπων να κατευθύνουν και να επηρεάζουν τις πράξεις των θνητών σύμφωνα με ένα μακροπρόθεσμο και μεγαλεπήβολο σχέδιο, που εκτείνεται χρονικά από την αρχή των αιώνων, ώστε μέσω κάποια εντελέχειας να δοθεί στους Ρωμαίους εξουσία δίχως τέλος. Φυσικά, ο Βιργίλιος δεν τοποθετεί τους θεούς, όπως ο Όμηρος, με ανθρωπομορφική όψη, αν και σε μερικούς στίχους μπορούμε να τους δούμε να συμπάσχουν με τον ανθρώπινο πόνο, όπως στους στίχους 35-37 του 1^{ου} βιβλίου, στο σημείο που ο Δίας καθησυχαστικά θα πεί στην αγχωμένη Αφροδίτη:

⁹³ D. Williams, «*Αινειάδα*», *Ιστορία της Λατινικής Λογοτεχνίας*, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα, 2010, σελ. 479.

⁹⁴ Ίσως πάλι σε αυτό το σημείο να μπορούσαμε να δούμε μέσα από τη μονομαχία μία αναλογία μεταξύ Αυγούστου εναντίων Αντωνίου και η τελική αυτή «*Spolia Opima*» του Αίνεα να τίθεται σε αναλογία με το Άκτιο.

Βλ. S. J. Harrison, «Augustus, the Poets and the *Spolia Opima*», *The Classical Quarterly*, Vol. 39, No. 2, 1989, pp. 408-414.

*“Certē hinc Rōmānōs ōlim volventibus annīs,
hinc fore ductōrēs, revocātō ā sanguine Teucrī,
quī mare, quī terrās omnēs diciōne tenērent,
pollicitus—quae tē, genitor, sententia vertit?”⁹⁶*

Οι ομηρικοί πολεμιστές πιστεύουν πραγματικά ότι ο Απόλλωνας ή η Αθήνα μπορούν να παρέμβουν, για να τους σώσουν από το θάνατο, ενώ ο Βιργίλιος έχει μία πιο –ας μας επιτραπεί– «διανοουμενίστικη» αντίληψη των θεοτήτων, που αποτρέπει την πεποίθηση αυτή. Το θρησκευτικό περιεχόμενο του ποιήματος είναι συγκεντρωμένο σε μεγάλο βαθμό στην αφήγηση που παρουσιάζει τις Ολύμπιες θεότητες να σχεδιάζουν το μέλλον και τον Δία να καθοδηγεί τα γεγονότα προς το δρόμο που απαιτεί η μοίρα⁹⁷. Στην Αινειάδα ο περιούσιος λαός είναι πλέον αυτός των Ρωμαίων (οι οποίοι ακόμη δεν έχουν γεννηθεί) και όχι οι Έλληνες⁹⁸:

“His ego nec mētās rērum nec tempora pōnō:

imperium sine fīne dedī. Quīn aspera Iūnō,

⁹⁶ Verg.*Aen.*I 35-37.

«[...] αναστημένη μέλλεται των Ρωμαίων η φυλή, προορισμένη να ηγεμονεύσει, σε θάλασσες και σε στεριές αυτή κυρίαρχη τα πάντα να ορίζει [...]. Μετάφραση Θ. Παπαγγελή.

⁹⁷ D. Williams, *Αινειάδα*, Ιστορία της Λατινικής Λογοτεχνίας, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα, 2010, σελ. 485.

⁹⁸ Βιργιλίου *Αινειάδα*, μτφρ. Θ. Παπαγγελής, ΜΙΕΤ, Αθήνα, 2018, σελ. 143.

quae mare nunc terrāsque metū caelumque fatīgat

cōnsilia in melius referet, mēcumque fovēbit

*Rōmānōs, rērum dominōs gentemque togātam.*⁹⁹”

Η Αινειάδα, μάλιστα, είναι με εντυπωσιακό τρόπο γεμάτη από θρησκευτικές τελετουργίες¹⁰⁰. Μάλιστα, υπάρχει η άποψη πως κατά τη συνάντηση του Αγχίση με τον υιό του, τον Αινεία, στα Ηλύσια πεδία, εντοπίζεται ένα τμήμα στο οποίο ξετυλίγεται η έκθεση γνωσιολογικών δογμάτων κατά τρόπο διδακτικό, όπως η φύση της ζωής μετά θάνατον¹⁰¹.

Ο Αύγουστος είχε ήδη συνειδητοποιήσει τη δύναμη της προπαγάνδας¹⁰² και δεν θα έχανε καμία ευκαιρία να μεγαλώσει την καλή του φήμη ανάμεσα στο πλατύ κοινό, το οποίο θα μπορούσε να επηρεαστεί από την εύγλωττη παρουσίαση κάποιων υποθέσεων, είτε αυτή γινόταν προφορικά είτε με το γραπτό λόγο¹⁰³. Απευθείας, είναι ο άνθρωπος που ενθαρρύνει τους ποιητές να πάρουν μοτίβα και θεματολογίες τόσο από

⁹⁹ Verg.*Aen.*I 78-82.

«Και δεν ορίζω σύνορο γι’αυτούς, μήτε στο χώρο μήτε και στον χρόνο: τους έδωκα εξουσία ες αεί. Κι ακόμα, τούτη η Ήρα που αγριεύει, που από φόβο θάλασσεσ, στεριές και ουρανοί δε στέργει να ησυχάσουν, θα το σκεφτεί καλύτερα κι αυτή, μαζί μου θα συνδράμει τους Ρωμαίους, τους κυρίαρχους πανταχού της γής, το μέγα έθνος το τηβεννοφόρον». Μετάφραση Θ. Παπαγγελή.

¹⁰⁰ D. Williams, *Αινειάδα, Ιστορία της Λατινικής Λογοτεχνίας*, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα, 2010, σελ. 485.

¹⁰¹ Α. Μιχαλόπουλος-Χ. Μιχαλόπουλος, *Ρωμαϊκή Επική Ποίηση: Βιργίλιος Αινειάδα-Οβίδιος Μεταμορφώσεις, Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά Συγγράμματα και Βοηθήματα*, 2015, σελ. 68, μτφρ. Α. Μιχαλόπουλου, στ. 748-751: «[...] Όλους αυτούς τους άλλους, αφού έχουν γυρίσει τον τροχό για χίλια χρόνια, ο θεός τους καλεί σε μεγάλο πλήθος στον ποταμό της Λήθης, ώστε, αφού ξεχάσουν πραγματικά, να επισκεφτούν ξανά τον Πάνω Κόσμο και να αρχίσουν να επιθυμούν να επιστρέψουν στη σάρκα».

¹⁰² Για το πεδίο των «πλαστικών» τεχνών, βλ. P. Zanker, *The power of images in the age of Augustus*, The university of Michigan Press, 1988, pp. 184-190.

¹⁰³ A. Gowing, *Empire and memory*, Cambridge University Press, New York, 2005, pp. 138.

τον ίδιο και τα έργα του, όχι, όμως, χρησιμοποιώντας μία χοντροκομμένη και ταπεινή κολακεία που ενδεχομένως να μην του άρεσε, αλλά μάλλον ερμηνεύοντας ευνοϊκά τις πράξεις του και τα κίνητρα του και ακόμη περισσότερο τη θέση του στον κόσμο. Επίσημα, πάντως, στην Ανατολή ήταν ένα είδος θεού που τα διάφορα έθνη λάτρευαν. Ο Αύγουστος, φυσικά, δεν άφησε ποτέ αυτή τη λατρεία να προχωρήσει πέρα από λογικά όρια, αν και θεϊκές τιμές είχαν σκορπιστεί απλόχερα κατά τη διάρκεια των ελληνιστικών ετών, οι οποίες διαδραμάτιζαν σοβαρό ρόλο στη συνέχιση της αποδοχής των βασιλέων¹⁰⁴.

Υπάρχουν σαφείς αυγούστειες αναγνώσεις της *Αινειάδας*, χωρίς, ωστόσο, αυτό να σημαίνει ότι δεν υπάρχουν αντί-αυγούστειες ανάγνώσεις, ειδικά από τη σύγχρονη φιλολογική κριτική. Η *Αινειάδα* είναι κείμενο που επιδέχεται πολλαπλές ερμηνείες και οι πολλές στιγμές αμφισημίας του προβληματίζουν ακόμη τη σύγχρονη φιλολογία. Άξιο αναφοράς είναι επίσης το γεγονός ότι οι ομάδες στις οποίες έχει διχοτομηθεί η μελέτη της *Αινειάδας* είναι δύο: η αυγούστεια μερίδα, η οποία ονομάζεται επίσης και με βάση την καταγωγή της πλειονότητας των μελών της ως «ευρωπαϊκή σχολή», με κυριότερα μέλη της τους Buchheit και τον Galinsky¹⁰⁵, και η σχολή του Harvard, η οποία φέρει

¹⁰⁴ M. Albrecht, *Ιστορία της Ρωμαϊκής Λογοτεχνίας*, τ. 1^{ος}, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, 2011, σελ.789: «Το να διακηρύξει ένα επίσημο έγγραφο πως ο Αύγουστος ήταν διορισμένος από τη θεία πρόνοια ή ακόμη περισσότερο ότι ήταν θεός ήταν βέβαιο ότι θα προκαλούσε αντιδράσεις. Το να αφεθεί όμως να το πει αυτό ένας ποιητής μπορούσε να θεωρηθεί μια απλή ποιητική αδεία, μια εκδήλωση ευγνωμοσύνης ή μια κολακεία. Άλλωστε, δεν θα ήταν κάτι παραπάνω αναλογικά με αυτά που έγραψε ο Λουκρήτιος για τον Επίκουρο. Το να επιτραπεί σε ανθρώπους των γραμμάτων που γνώριζαν καλά τους συγγραφείς της δημοκρατικής περιόδου να εκθειάσουν έναν «ιδανικό» και ανιδιοτελή κυβερνήτη και να υπαινιχθούν διακριτικά πως ένας τέτοιος είναι ο Αύγουστος ήταν κάτι πολύ διαφορετικό και εξίσου τουλάχιστον καλή προπαγάνδα με την προϋπόθεση πως η εικόνα που θα έδιναν θα ήταν ένα άρτιο έργο τέχνης και πως θα μπορούσε εύκολα να αναγνωριστεί το νόημά του».

¹⁰⁵ P. Hardie, *Virgil's Aeneid-Cosmos and Imperium*, Oxford University Press, 1986, pp. 126: «[...] Galinsky, for example, claims that the Ara Pads is the artistic counterpart of what Horace and Vergil did in poetry».

αυτήν την ονομασία, καθώς τα μέλη της είναι μελετητές που σχετίζονται με το ομώνυμο πανεπιστήμιο¹⁰⁶. Η πρώτη σχολή υποστηρίζει μεταξύ άλλων πως η αξίωση του Βιργιλίου μέσω της *Αινειάδας*, αποσκοπεί στην εμπέδωση της άποψης ότι το αυγούστειο οικοδόμημα -σε αντίθεση με τις προηγούμενες δομές εξουσίας του πρώτου προχριστιανικού αιώνα- θα διαρκέσει. Το βιργιλιανό αυτό οικοδόμημα δομείται πάνω στις πλάτες του αυγούστειου καθεστώτος και ο Βιργίλιος προσπαθεί να προσαρμόσει τον μύθο, ώστε να εξασφαλιστεί η σύνδεση του Αυγούστου με την αρχαιότητα. Μπορούμε, για παράδειγμα, να δούμε μία περίπτωση στην *Αινειάδα*, όπου ο ίδιος ο Αινείας επισκέπτεται το Άκτιο, εκεί που ο Αύγουστος το 31 π.Χ. θα νικήσει τον Αντώνιο και την Κλεοπάτρα¹⁰⁷ και ως κοσμοκράτορας πλέον θα ξεκινήσει τις διαδικασίες δόμησης του Imperium. Αυτού του είδους η ταύτιση μεταξύ Αυγούστου και Αινείας είναι εμφανής πάρα πολλές φορές μέσα στο κείμενο. Εκπορεύονται φυσικά από την διαδεδομένη τάση των σύγχρονων του Βιργιλίου να θεωρούν τις ηγετικές μορφές της εποχής τους ως συνεχιστές της ρωμαϊκής πατρογονικής αριστείας. Έτσι, λοιπόν, μας είναι πάρα πολύ εύκολο να καταλάβουμε πως όλες αυτές οι βασικές πολιτισμικές και ηθικές αρχές της όψιμης ρωμαϊκής δημοκρατίας είναι κι αυτές ένα όπλο της ρωμαϊκής πολιτικής. Δεν θα έπρεπε, λοιπόν, να έχουν άλλη ανάγνωση μέσα στην *Αινειάδα* πάρα ως όπλο της πολιτικής προπαγάνδας του Αυγούστου. Ταυτόχρονα, όμως, φαίνεται ότι δεν είναι μόνο θετικά τα χαρακτηριστικά τα οποία παρουσιάζει ο Βιργίλιος στην *Αινειάδα* του για τον Αινεία-Αύγουστο, αλλά και υπάρχουν και αρνητικά, τα οποία ο Βιργίλιος με λανθάνουσα και συμβολική μορφή αφήνει να υφέρπουν μέσα από το

¹⁰⁶ S. Grebe, "Augustus Divine Authority and Virgil's Aeneid", *Vergilius*, Vol. 50, 2004, pp. 35-62.

¹⁰⁷ Βιργιλίου *Αινειάδα*, μτφρ. Θ. Παπαγγελής, MIET, Αθήνα, 2018, σελ. 192, στίχ. 278-280: «Τιμούμε εδώ το Δία με καθαρμούς, ανάβουμε πυρά και καίμε προσφορές κατά το τάμα και στον γιαλό του Ακτίου γιορτή τελούμε με αγωνίσματα της Τροίας».

κείμενο της *Αινειάδας*. Υποβόσκει δηλαδή κατά κάποιον τρόπο και μία σύγκριση των αρνητικών σημείων των δύο αυτών προσωπικοτήτων (και εδώ στηρίζεται ένα από τα επιχειρήματα που προβάλλουν οι υπέρμαχοι της ύπαρξης αντι-αυγούστειων αναγνώσεων της *Αινειάδας*), οι οποίες πολλές φορές φαίνονται σαν να είναι *alter ego* η μία της άλλης¹⁰⁸. Ως παραδειγματική αναφορά θα χρησιμοποιήσουμε το προοίμιο του έπους, όπου ο Αινείας εγκαταλείπει την Τροία ως «φυγάς» εξαιτίας του πεπρωμένου του. Ταυτόχρονα, τυγχάνει να γνωρίζουμε μέσω του Σουητωνίου ότι ο Αύγουστος δικαιολόγησε τη φυγή του από τους Φιλίππους με βάση μία προειδοποίηση που έλαβε μέσω ενός οράματος από κάποιο φίλο του, ακριβώς όπως και ο Αινείας λαμβάνει οδηγίες για την αναχώρηση του από την Τροία μέσω της οραματικής εμφάνισης του Έκτορα στον ύπνο του.

Ο ποιητής επιλέγει να παρουσιάσει τον Αινεία όχι ως βασιλιά, το πορτραίτο του οποίου προσομοιάζει στο γενικευμένο στερεότυπο του αρχαίου μονάρχη, αλλά στα πλαίσια μίας επιτηδευμένης παραλλαγής, ως μία εξιδανικευμένη μορφή μονάρχη, ο οποίος ταλαιπωρείται και υποφέρει. Είναι, άραγε, αυτή η παρουσίαση του Αινεία μία εξυπηρέτηση των αυγούστειων ηθικών επιταγών; Ο Αύγουστος δεν φάνηκε να έχει ποτέ στο νου του μία μορφή διακυβέρνησης ελληνιστικού τυράννου. Ακόμα κι αν το είχε, πρέπει πολύ νωρίς να το απέβαλλε αναλογιζόμενος τα προβλήματα που αντιμετώπισε ο Ιούλιος Καίσαρας, όταν παραγκώνησε τους άλλους αξιωματούχους και θέλησε να ποδηγετήσει την ίδια τη Σύγκλητο. Ο Αύγουστος δεν θα γίνει ο τύπος ηγεμόνα που απροκάλυπτα θα παραγκωνίζει τους νόμους (αν και πολλούς από αυτούς θα τους θέσει ο ίδιος) και εν πολλοίς δεν θα ταυτιστεί -τουλάχιστον απροκάλυπτα- με την αριστοκρατική και συγκλητική τάξη. Γνωρίζει ποιοι

¹⁰⁸ R.Thomas, *Virgil and the Augustan Reception*, Cambridge University Press, 2001, pp. 141.

είναι οι κίνδυνοι τους οποίους οι ηγεμόνες των Ελληνιστικών χρόνων αντιμετωπίζουν και αποστασιοποιείται από αυτούς. Δεν προσπαθεί να μιμηθεί τους Ελληνιστικούς βασιλείς. Μετά τη ναυμαχία του Ακτίου, ενώ γνωρίζει πως είναι ο παντοκράτορας, αφήνει να κυλήσει μία τάση παραίτησης και απογοήτευσης, ενώ ταυτόχρονα αρνείται πολλές φορές να καταλάβει αξιώματα τα οποία η συγκλητική τάξη του πρότεινε να αναλάβει. Θεωρούμε πως η αναλογία αυτή, η οποία υφέρπει μέσα από την *Αινειάδα*, είναι αποτέλεσμα της αυγούστειας προπαγάνδας, η οποία κρύβεται και υφέρπει πολύ καλά κάτω από τον Αινεία.

Μια ιδιαίτερα χαρακτηριστική -για τη συνολικότερη κατανόηση της αυγούστειας προσπάθειας διαμόρφωσης της κοινής ρωμαϊκής γνώμης μέσα από το έργο του Βιργιλίου- περίπτωση είναι αυτή της πατρογραφμικής κληροδότησης συγκεκριμένων χαρακτηριστικών¹⁰⁹. Αυτή, φυσικά, θα επιτευχθεί με έναν ισχυρό τρόπο παράταξης της γενεαλογικής προγονικής γραμμής του Αυγούστου. Τα άτομα που εμφορούνται και δορυφορούνται από την *pietas* στην *Αινειάδα* ανήκουν στο περιβάλλον του Αυγούστου: ο Αινείας ως κατεξοχήν εκφραστής της *Pietas* στο έπος, οι απόγονοι του Αινεία, η Ρέα Συλβία και ο Μάρκελλος, ο ανιψιός του Αυγούστου. Βλέπουμε δηλαδή ότι η *Pietas* κληροδοτείται στα άτομα του αιματολογικού περιβάλλοντος του Αυγούστου¹¹⁰. Ο Βιργίλιος αξιοποιεί αυτή την καθιερωμένη ρωμαϊκή αντίληψη περί κληροδότησης συγκεκριμένων -θετικών κυρίως- ηθικών χαρακτηριστικών από ενάρετους

¹⁰⁹ Α. Μιχαλόπουλος-Χ. Μιχαλόπουλος, *Ρωμαϊκή Επική Ποίηση: Βιργίλιος Αινειάδα-Οβίδιος Μεταμορφώσεις*, Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά Συγγράμματα και Βοηθήματα, 2015, σελ. 68, μτφρ. Α. Μιχαλόπουλου, στ. 789-792: «[...] Εδώ είναι ο Καίσαρας και όλοι οι απόγονοι του Ιούλου που είναι προορισμένοι να ζήσουν κάτω από τον μεγάλο άξονα του ουρανού. Αυτός είναι ο άνδρας, αυτός είναι, που τόσο συχνά ακούς ότι σου μέλλεται, ο Αύγουστος Καίσαρας, ο γιος του Θεοποιημένου [...]».

¹¹⁰ Α. Μιχαλόπουλος-Χ. Μιχαλόπουλος, *Ρωμαϊκή Επική Ποίηση: Βιργίλιος Αινειάδα-Οβίδιος Μεταμορφώσεις*, Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά Συγγράμματα και Βοηθήματα, 2015, σελ. 68, μτφρ. Α. Μιχαλόπουλου, στ. 686-687: «Ἡρθες ἐπιτέλους καὶ ἡ εὐσέβειά σου, ἀναμενόμενη γιὰ τὸν πατέρα σου, ὑπερνίκησε τὴ σκληρὴ διαδρομή; [...]».

άνδρες στους¹¹¹ απογόνους τους. Ίσως ο Βιργίλιος να σκιαγράφησε τον Αινεία έχοντας κατά νου την αυτοεικόνα του Αυγούστου, ενώ ταυτόχρονα ο Αύγουστος διαβάζοντας τον βιργιλιανό Αινεία ίσως αναγνώριζε ένα υψηλό παράδειγμα¹¹².

Ο Βιργίλιος, φυσικά, δεν χρησιμοποιεί μόνο τον Αινεία και τη ζωή του, ώστε να δημιουργήσει συνειρμούς αναφορικά με τη ζωή του Αυγούστου. Θεωρούμε πως στο έκτο βιβλίο οι προφητείες του Αγχίση, οι οποίες υπερβαίνουν τα χρονικά όρια της επικυριαρχίας του Αυγούστου και οι οποίες τίθενται αόριστα και χρονικά απροσδιόριστα, παρουσιάζουν και προσδίδουν ένα καθαρά αυγούστειο χρώμα και εκπληρώνουν τις αυγούστειες προσδοκίες για μία μεγάλη ρωμαϊκή αυτοκρατορία.

Τελειώνοντας αυτό το δεύτερο κεφάλαιο της εργασίας αναφορικά με την *Αινειάδα* του Βιργιλίου και τη σύνδεση με την αυγούστεια προπαγάνδα, οφείλουμε να αναφερθούμε στο όγδοο και το πλέον «αυγούστειο» βιβλίο της *Αινειάδας*. Σε αυτό το συγκεκριμένο, όμως, κεφάλαιο είναι οι ιδιοσυγκρασιακές απόψεις του Βιργιλίου αυτές που θα νοσηματοδοτήσουν τον ρόλο του Οκταβιανού πάρα ενδεχομένως ο ρόλος και οι σχέσεις του ίδιου του συγγραφέα με το αυγούστειο καθεστώς. Στο βιβλίο αυτό έχουμε κατάφωρα ρηματικές αναφορές στον Αύγουστο και στην επιτυχή έκβαση της ναυμαχίας του Ακτίου σε δύο χωρία. Ο Βιργίλιος στο πρώτο χωρίο εμφανίζει το ρωμαϊκό «πάνθεον» στο πλευρό του Οκταβιανού, ενώ περιγράφει απαξιωτικά τις θεότητες της Αιγύπτου (ίσως αυτό να μας θυμίζει την 37^η ωδή του Ορατίου) όπως επίσης και τα μη ρωμαϊκά στρατεύματα που υποστηρίζουν τη συμμαχία της Κλεοπάτρας και του Αντωνίου.

¹¹¹ Βιργιλίου *Αινειάδα*, μτφρ. Θ. Παπαγγελής, ΜΙΕΤ, Αθήνα, 2018, σελ. 278, στ. 808-828.

¹¹² Ο.π., σελ. 59.

Παρακάτω, θα γίνει αναφορά στο άστρο του Οκταβιανού, που αποτελεί συσχετισμό με τον κομήτη που εμφανίστηκε μετά τη δολοφονία του Καίσαρα σηματοδοτώντας την αποθέωσή του κατά τη διάρκεια των τιμητικών εκδηλώσεων που τελούσε ο Αύγουστος¹¹³:

*"[...]cernere erat, totumque instructo Marte videres
fervere Leucaten auroque effulgere fluctus.
hinc Augustus agens Italos in proelia Caesar
cum patribus populoque, penatibus et magnis dis,
stans celsa in puppi, geminas cui tempora flammās
laeta vomunt patriumque aperitur vertice sidus."*¹¹⁴

Στους στίχους 714-728 ο Βιργίλιος θα αναφερθεί στον τριπλό θρίαμβο που τέλεσε ο Αύγουστος στις 13,14 και 15 Αυγούστου του 29 π.Χ., ενώ ταυτόχρονα θα γίνει μία προορατική και προφητική αναφορά στον περίφημο ναό που αφιέρωσε στον Απόλλωνα το 28 π.Χ. και συνεχίζει αναφερόμενος στους υποταγμένους στη Ρώμη λαούς:

¹¹³ N. Pandey, *The poetics of power in Augustan Rome*, Cambridge university press, 2018, p.35

¹¹⁴ Verg. *Aen.* VIII 676-681.

«[...] ο πόλεμος στο Άκτιο, στρατιές παραταγμένες σ'όλον το Λευκάτα, αναβρασμός της μάχης και χρυσά εφέγγιζαν τα κύματα [...]». Μετάφραση Θ. Παπαγγελή.

*“at Caesar, triplici invectus Romana triumpho
moenia, dis Italis votum immortale sacrabat,
maxima ter centum totam delubra per urbem.”¹¹⁵*

Ενώ λίγο παρακάτω διαβάζουμε:

*“ipse sedens niveo candentis limine Phoebi
dona recognoscit populorum aptatque superbis
postibus;”¹¹⁶*

Στο όγδοο, ωστόσο, βιβλίο ο Βιργίλιος θα αναφερθεί στη βασιλεία του Κρόνου με την επακόλουθη ειρήνη και τους νόμους που θα επαναφέρει κατά τη Χρυσή Εποχή και θα εγκαθιδρυθεί από το μεγάλο

¹¹⁵ Verg. *Aen.* VIII 714-728

«Όμως ο Καίσαρ, τρις θριαμβευτής πάνω σε άρμα έμπαινε στη Ρώμη κι εκεί στις Ιταλίας τους Θεούς ξεπλήρωνε το τάμα των αιώνων, τριsmέγιστα τρακόσια ιερά στην απλωσιά της πόλης ιδρυμένα». Μετάφραση Θ. Παπαγγελή.

¹¹⁶ Verg. *Aen.* VIII 720-722

«Στο πάλλευκο κατώφλι καθιστός του φτερωτού Απόλλωνα ο ίδιος παρατηρεί τα δώρα των εθνών και τα κρεμάει ψηλά στις παραστάδες περήφανος [...]». Μετάφραση Θ. Παπαγγελή.

απόγονο του Αινεία, τον Οκταβιανό. Ο Οκταβιανός θα ακολουθήσει το παράδειγμα του Κρόνου¹¹⁷ και θα οδηγήσει την κτηνώδη δύναμη των προηγούμενων εποχών σε πολιτισμένες εποχές ειρήνης. Ο Οκταβιανός θα επανιδρύσει το βασίλειο, αναλογικά με τον Αινεία, που ιδρύει ένα στα πλαίσια μιας νέας εποχής.

Ταυτόχρονα, αναλογία γίνεται μεταξύ του ίδιου του Κρόνου και του Αυγούστου, καθώς υποδηλώνονται οι νομοθεσίες και των δύο απέναντι στην εγκληματικότητα και την αδικία στην κοινωνία, η οποία χρειάζεται να διαμορφωθεί σε νέα πλαίσια. Η απομάκρυνση του Κρόνου δηλώνει και το τέλος της Χρυσής Εποχής. Το μοτίβο της Χρυσής Εποχής του Κρόνου βέβαια βρίσκεται επίσης στο τέλος του ογδού βιβλίου με την περιγραφή της ασπίδας¹¹⁸ του Αινεία, που είναι δώρο της μητέρας του, της Αφροδίτης, και στην οποία εικονίζονται οι ένδοξες πράξεις των απογόνων του Αινεία. Οι πράξεις αυτές ξεκινούν από τον Ρωμύλο και τον Ρέμο, για να φτάσουν μέχρι τον Οκταβιανό. Ο Βιργίλιος παρέστησε τον πόλεμο στο Άκτιο ανάμεσα στον Οκταβιανό και τον Αντώνιο ως πόλεμο ανάμεσα στη Δύση και την Ανατολή, πόλεμο των Ρωμαίων εναντίον των βάρβαρων με τον Οκταβιανό να επικρατεί. Όλες αυτές οι αναλογίες, οι οποίες εντάσσονται στο μοτίβο της Χρυσής Εποχής, δορυφορούν το πρόσωπο του Οκταβιανού και γι' αυτό το ογδοο βιβλίο ονομάζεται *Αυγούστειο*. Μάλιστα, το ίδιο προφητικό ύφος έχει και η τέταρτη εκλογή και γι' αυτό η ομοιότητα δεν μπορεί να είναι τυχαία, καθώς και στα δύο έργα παρουσιάζονται συμβολικά πρόσωπα του μέλλοντος, τα οποία προσωποποιούν μία νέα εποχή. Το μοτίβο βέβαια της Χρυσής Εποχής, όπως προαναφέραμε, είναι

¹¹⁷Α. Μιχαλόπουλος-Χ. Μιχαλόπουλος, *Ρωμαϊκή Επική Ποίηση: Βιργίλιος Αινειάδα-Οβίδιος Μεταμορφώσεις*, Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά Συγγράμματα και Βοηθήματα, 2015, σελ. 68, μτφρ.Α. Μιχαλόπουλου, στ. 792-794: «[...]ο οποίος θα επαναφέρει τη Χρυσή Εποχή στα πεδία όπου ο Κρόνος κάποτε βασίλευε και θα εκτείνει την εξουσία του πέρα από τους Γαράμαντες και τους Ινδούς».

¹¹⁸ Μ. Albrecht, *Ιστορία της Ρωμαϊκής Λογοτεχνίας*, τ. 1^{ος}, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, 2011, σελ. 789.

αποκλειστικά ιδιοσυγκρασιακό χαρακτηριστικό της προσωπικότητας του Βιργιλίου¹¹⁹, ο οποίος πιστεύει και χρησιμοποιεί αυτό το λογοτεχνικό σχήμα σε μία εποχή κρίσης, όπου η κοινωνική τάξη απειλείται να καταρρεύσει και δημιουργεί ταυτόχρονα μία νοσταλγία για τα δημοκρατικά έτη. Ο Βιργίλιος φαίνεται να υιοθετεί αυτό που ονομάζουμε στη φιλοσοφία της ιστορίας «κυκλική θεώρηση του χρόνου»¹²⁰. Παρ' όλα αυτά, κατά καιρούς διάφορες θέσεις υποστήριξαν πως θα μπορούσαμε να δούμε την *Αινειάδα* υπό το πρίσμα των ρωμαϊκών *fata* και μίας γραμμικής εξέλιξης της ιστορίας, μία εντελέχεια που θα οδηγήσει νομοτελειακά στην κυριαρχία των Ρωμαίων¹²¹. Αυτή η εικόνα επικράτησε ιδιαίτερα την περίοδο της αρχαιότητας, όταν ήταν κυρίαρχη η τάση να συλλαμβάνεται ο χρόνος αναλογικά με την κυκλική φορά του φυσικού κόσμου. Οι ερμηνείες κυκλικής θεώρησης του χρόνου προεκτάθηκαν στο πεδίο μελέτης του κοινωνικού και πολιτικού «γίγνεσθαι». Παρ' όλα αυτά, ο Βιργίλιος θεωρεί ότι μετά την έλευση του Αυγούστου η Χρυσή Εποχή δεν θα έχει όρια. Θα δώσει την θέση της σε μία άλλη πορεία της ιστορίας, η οποία θα είναι ευθύγραμμη¹²². Θα είναι μία ιστορία της προόδου. Για τον Βιργίλιο η εξέλιξη πάντως της ιστορίας των ανθρώπων χαρακτηρίζεται από κυκλικότητα και όχι γραμμικότητα. Οι κατώτερες εποχές διαδέχονται τη Χρυσή Εποχή και ο Βιργίλιος πιστεύει πως ζει στο μεταίχμιο της αλλαγής, όπου η Χρυσή Εποχή και πάλι θα ανατείλει στον κόσμο. Και στις εκλογές, όπως είδαμε, ο Βιργίλιος χρησιμοποιεί το μοτίβο αυτό, αλλά η διαφορά έγκειται στο ότι το εντάσσει σε ένα κυκλικό μοντέλο θέασης της ιστορικής πραγματικότητας, διαφορετικά δηλαδή από τους άλλους Λατίνους ποιητές που επίσης χρησιμοποίησαν αυτό το μοτίβο. Η Χρυσή

¹¹⁹ N. M. Horsfall, *A companion to the study of Virgil*, Brill, Leiden, 2001, pp.101.

¹²⁰ Α. Χρύσης, *Φιλοσοφία της Ιστορίας*, εκδ. Κριτική, Αθήνα, 2004, σελ. 81.

¹²¹ M. Albrecht, *Ιστορία της Ρωμαϊκής Λογοτεχνίας*, τ. 1^{ος}, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, 2011, σελ. 791.

¹²² Ο.π., σελ. 62, όπως επίσης και W. H. Walsh, *Εισαγωγή στη φιλοσοφία της Ιστορίας*, ΜΙΕΤ, Αθήνα, 2006, σελ. 29.

Εποχή δεν ανήκει γι' αυτόν στο μακρινό και άγνωστο παρελθόν αλλά στο μέλλον και γι' αυτό πρέπει να αποκτήσει νέα σημασία, να ανανοηματοδοτηθεί και να προσαρμοστεί στα ανθρώπινα δεδομένα και στην πραγματική ζωή. Για τον Βιργίλιο ήταν, λοιπόν, νομοτελειακό πως η Χρυσή Εποχή έπεται μίας σκληρής εποχής που θα χαρακτηριζόταν από πρωτόγονες συνθήκες ζωής είτε από στρατιωτικές δραστηριότητες όπως η όψιμη δημοκρατική περίοδος.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Αρχικά, μελετώντας τις πολιτικές και ρωμαϊκές Ωδές του Οράτιου μπορούμε να καταλάβουμε πως ο Οράτιος είναι ένας διανοούμενος ο οποίος γνωρίζει πολύ καλά τα πολιτικά προβλήματα και τις πολιτικές επιπτώσεις των εμφύλιων συγκρούσεων του παρελθόντος, της Ναυμαχίας του Ακτίου και της επεκτατικής πολιτικής του Αυγούστου. Φαίνεται -σε πρώτη τουλάχιστον ανάγνωση- ο Οράτιος μέσω των στίχων του να εγκρίνει, ηθικοποιεί και νομιμοποιεί τη συνεχιζόμενη από τον Οκταβιανό Αύγουστο επεκτατική πολιτική.

Για την ερμηνεία των Ωδών είναι δύσκολο να διατηρήσουμε την παραδοσιακή διάκριση ανάμεσα στο ελληνικό και το ρωμαϊκό στοιχείο. Τα δύο αναμειγνύονται σε διαφορετικές αναλογίες. Αναμφίβολα, ο Οράτιος είχε μελετήσει πολλά ελληνικά ποιήματα, αλλά ως ελληνιστική πόλη η Ρώμη είχε απορροφήσει αναρίθμητα ελληνικά έθιμα, συμπεριλαμβανομένων και των συμποσίων και οι γιορτές ήταν τακτικό συμβάν στη ζωή του Οράτιου. Φυσικά, ο Αύγουστος θυμίζει και τις ζωές πολλών Ελληνιστικών βασιλέων, όχι τόσο ως προς την δεσποτική πλευρά, αλλά στο πώς φαίνεται «να αφήνει» να προβληθεί μέσα από τη συγχρονική ρωμαϊκή τέχνη ως ο μεγάλος ευεργέτης, ο οποίος πρωτίστως χαρίζει στους πολίτες του την ειρήνη¹²³. Παρ' όλα αυτά, μία άλλη συνιστώσα κάνει τον Οράτιο

¹²³ P. Hardie, *Virgil's Aeneid-Cosmos and Imperium*, Oxford University press, 1986, p. 133: «When we turn to Augustan official art a different picture emerges. I have made a broad comparison between the public works of Eumenes II and those of Augustus, but the detailed execution of the enterprises is very different. Augustan official art, for the most part, stresses the peaceful side of the Augustan after achievement, the equilibrium as reached the preliminary struggles (struggles which it was less politic for Augustus to dwell on than were the Galatian victories for the Attalids). The events of the past are represented in so far as they display the continuity of the regime with earlier institutions; and, a significant departure, the peaceful events of the present come to occupy a dominant place».

να καταφέρεται εναντίον των εμφύλιων πολέμων και να γίνεται κήρυκας πανανθρώπινων αξιών παγκόσμιου κύρους, κάτι που είναι ιδιαίτερος σημαντικό για την τελική κατανόηση της συνολικότερης σκοποθεσίας του. Μια πάρα πολύ σημαντική άποψη την οποία παραθέτει ο Κ. Γρόλλιος¹²⁴ και η οποία φαίνεται να είναι αντικειμενικά σωστή και ακριβής, είναι πως ο Οράτιος «δένει» στενά τα θέματα για τη σύγχρονη εποχή με τις προσωπικές του εμπειρίες κι ενώ ξεκινά με υποκειμενικές εμπειρίες, αυτές στο τέλος καταλήγουν να έχουν χαρακτήρα καθολικό και πανανθρώπινο. Ο Οράτιος γίνεται δηλαδή πολιτικός λυρικός στο βαθμό που έχει βιώσει την βάρβαρη μεταλλαγή ενός κλίματος πολυκύμαντων και πολύνεκρων πολεμικών εμφύλιων συγκρούσεων. Θα συνοδεύσει τους αυγούστειους πολέμους με τις ιδέες της ρωμαϊκής ηθικής, τις οποίες εντοπίζουμε συνεχώς στο σύνολο του έργου του. Ο Οράτιος εκθειάζοντας τον Οκταβιανό Αύγουστο, εκθειάζει ταυτόχρονα τις ιδέες της ακατάβλητης ισχύος του ρωμαϊσμού και την έκφραση της θέλησης του ρωμαϊκού λαού προς την επέκταση των εδαφικών διεκδικήσεων, καθώς και την επαναφορά των ρωμαϊκών «χρηστών ηθών».

Στις πολιτικές και ρωμαϊκές Ωδές ο χαρακτήρας της ποίησης του Ορατίου είναι κατ' εξοχήν εθνικός. Είναι ρωμαϊκός με την έννοια ότι αποσκοπεί να απαθανατίσει καθαρά τις ρωμαϊκές αρετές και τις ρωμαϊκές αξίες. Ο Οράτιος, δεν θεωρεί τον εαυτό του ως έναν πολιτικό ο οποίος δραστηριοποιείται εκτός των ορίων της Συγκλήτου. Θεωρεί πως είναι κάτι σημαντικότερο: είναι αυτός ο οποίος θα δημιουργήσει τους εποικοδομητικούς παράγοντες διαμόρφωσης υγιών πολιτικών και κοινωνικών συνθηκών. Εμποτισμένος κι αυτός από την ιδέα της επέκτασης της ίδιας της Ρώμης, μίας Ρώμης η οποία δεν έχει καμία σχέση με την πρόιμη και μέση δημοκρατική εποχή και η οποία είναι σαφώς

¹²⁴ Κ. Γρόλλιος, *Οράτιος, ο Ελληνικότατος ποιητής*, Αθήνα, 1969.

εμποτισμένη από την ηθική του Αυγούστου, οφείλει να σταθεί στο ύψος των περιστάσεων και να συνειδητοποιήσει επακριβώς το ύψος της αποστολής της. Γι' αυτό ακριβώς παρέχει απεριόριστη υποστήριξη σε εκείνη ακριβώς την πολιτική ιδεολογία η οποία προσιδιάζει περισσότερο προς τις αναγκαιότητες και τη σκληρή πραγματικότητα των γεγονότων. Ο Οράτιος φαίνεται πως έχει κατανοήσει το ύψιστο χρέος του απέναντι στην κοινωνία της εποχής του. Η ενεργή συμμετοχή του στη λήψη ορθών πολιτικών θέσεων και η καταδίκη των εμφύλιων πολέμων παρέχουν σαφέστατη εικόνα της πολιτικής τοποθέτησης του Λατίνου λυρικού ποιητή. Σε ένα ερώτημα δηλαδή μεταξύ Ρώμης ή Αυγούστου είμαστε αναγκασμένοι να αναφέρουμε πως ο Οράτιος δεν φαίνεται να είναι τόσο υποστηρικτής του προσώπου-φορέα της ιδέας της επεκτατικής πολιτικής της Ρώμης, όσο αυτής της ίδιας της ουσίας της επέκτασης. Θα απαντούσαμε, λοιπόν, πως ο Οράτιος θα συντασσόταν άνευ όρων με τη Ρώμη.

Από την άλλη πλευρά, ο Αινείας είναι δομημένος ακριβώς έτσι, ώστε να διακριθούν οι ρωμαϊκές ιδιότητες της *pietas* απέναντι στον πατέρα και στον γιο του και το συναίσθημα ευθύνης για τους συντρόφους του¹²⁵. Ο Αινείας ασκεί τις αρετές της δικαιοσύνης και ειδικά της *pietas*, ευγενέστερη μορφή της οποίας είναι ο πατριωτισμός. Είναι ένας υπερκαινοφανής τύπος ήρωα, ακριβώς για να μπορέσει να εμφορεί όλα τα χαρακτηριστικά των νέων ρωμαϊκών ιδεωδών. Μαζί με τα χαρακτηριστικά του βασικού πρωταγωνιστή του έργου ο Βιργίλιος προσδίδει με πολλαπλούς τρόπους διαφάνεια στα συμβάντα. Οι πολιτικο-στρατιωτικές μεταφορές και οι πατριωτικοί τόνοι επικεντρώνουν το βλέμμα στη ρωμαϊκή πολιτεία και την ηθική της. Εκτός από την

¹²⁵ M. Albrecht, *Ιστορία της Ρωμαϊκής Λογοτεχνίας*, τ. 1^{ος}, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, 2011, σελ. 789.

παραδοσιακή θρησκεία¹²⁶ σημαντική είναι -όπως προαναφέρθηκε- και η ρωμαϊκή κλίμακα αξιών, στην οποία την πρώτη θέση κατέχει η *pietas*, η σωστή δηλαδή στάση απέναντι στην πατρίδα, τους γονείς, τα παιδιά, τους συγγενείς και τους φίλους, ακόμη και τους νεκρούς. Αυτήν την ιδιότητα ενσαρκώνει ο Αινείας. Είναι ακριβώς αυτή η ιδιότητα που κάνει τον Αινεία τελικά να διεξάγει έναν δίκαιο πόλεμο¹²⁷. Η ρωμαϊκή έννοια ενός δίκαιου πολέμου έχει αποφασιστικό ρόλο για τη στάση του Αινεία. Κάθε τόσο εμφανίζονται τρόποι συμπεριφοράς που φαίνεται να υπερβαίνουν τον ελληνορωμαϊκό κανόνα των αρετών, όπως η αλληλεγγύη προς τον αντίπαλο.

Συμπερασματικά, μπορούμε να διακρίνουμε δύο κύριους σκοπούς της σύνθεσης της *Αινειάδας*. Ο πρώτος ενδεχομένως να σχετίζεται με τη μεγάλη ποιητική φιλοδοξία του Βιργιλίου να συνθέσει ένα έπος, το οποίο θα του προσδώσει μία παντοτινή δόξα και θα συμβάλει στην υστεροφημία του, ενώ ο δεύτερος είναι περισσότερο ηθικοπλαστικός και σχετίζεται με την προσπάθειά του να διδάξει στους σύγχρονούς του κάτι ηθικά και πνευματικά επωφελές¹²⁸. Η δεύτερη αυτή στόχευση εμφορεί μέσα της και την προσπάθεια του Βιργιλίου να παρουσιάσει την αυγούστεια ιδεολογία ως τη νέα φιλοσοφία, η οποία θα οδηγήσει τη Ρώμη από το χέρι σε μεγαλεία, όπως έκανε η στωική φιλοσοφία στα ελληνιστικά βασίλεια. Ο Βιργίλιος αποδέχεται ως οδοδείκτη τις αυγούστειες πεποιθήσεις περί ηθικής διακυβέρνησης του κράτους και τις

¹²⁶ D. Williams, «Αινειάδα», *Ιστορία της Λατινικής Λογοτεχνίας*, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα, 2010, σελ. 490.

¹²⁷ M. Albrecht, *Ιστορία της Ρωμαϊκής Λογοτεχνίας*, τ. 1^{ος}, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, 2011, σελ. 790.

¹²⁸ Α. Μιχαλόπουλος-Χ. Μιχαλόπουλος, *Ρωμαϊκή Επική Ποίηση: Βιργίλιος Αινειάδα-Οβίδιος Μεταμορφώσεις*, Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά Συγγράμματα και Βοηθήματα, 2015, σελ. 68, μτφρ. Α. Μιχαλόπουλου, στ. 851-853: «[...] εσύ, Ρωμαίε, θυμήσου, δική σου αποστολή είναι να εξουσιάζεις τους λαούς με τη δύναμή σου (αυτή θα είναι η τέχνη σου), να επιβάλλεις τον νόμο στην ειρήνη, να χαρίζεσαι στους νικημένους και να κατανικάς τους υπερήφανους».

παρουσιάζει εξιδανικευμένες μέσα στο σύνολο του έργου. Η ομοιότητα των δύο προσωπικοτήτων δημιουργήθηκε από τον Βιργίλιο, προκειμένου να επαινέσει τον Αύγουστο και να διατηρήσει ζωντανό στη μνήμη των Ρωμαίων τον παραλληλισμό των μορφών τους. Μπορεί αυτό να γίνει ξεκάθαρο στην περίπτωση που ο Αινείας ως Αύγουστος επισκέπτεται το Άκτιο. Τον συνδυασμό αυτό βοήθησαν περισσότερο η προϋπάρχουσα πίστη ότι ο Αινείας αποτέλεσε πρόγονο του Αυγούστου και η ρωμαϊκή αντίληψη ότι στις αριστοκρατικές οικογένειες τα προτερήματα του προγόνου κληροδοτούνται -κατά κάποιον τρόπο- στους επιγόνους του μέσω του γονοτύπου. Κάτι σαν τη Λαμαρκιανή κληροδότηση των επίκτητων χαρακτηριστικών, η οποία, όμως, δυσεξήγητα ίσχυε μόνο για τις αριστοκρατικές οικογένειες. Κατά την άποψή μας, το σημείο καμπής του βιβλίου βρίσκεται στις προφητείες του Αγκίστη στο έκτο βιβλίο. Πέρα, όμως, από τις συστηματικές ρηματικές αναφορές στο πρόσωπο του Οκταβιανού Αυγούστου, ιδιαίτερη σημασία έχουν και οι μη-ρηματικές αναφορές στο πρόσωπο του Αυγούστου, που συνήθως εντοπίζονται στην ενότητα της περιήγησης του Αινεία στο Παλλάδιο. Ο Βιργίλιος πολλές φορές αφήνει να εννοηθεί το όνομα του Αυγούστου, όπως για παράδειγμα όταν αναφέρεται στη μυθική προϊστορία της Ρώμης και δίνει έμφαση στη Χρυσή Εποχή του Κρόνου, την οποία αφήνει να εννοηθεί ότι θα επαναφέρει ο Αύγουστος. Η περιήγηση του Αινεία, επίσης, σε σημαντικά οικοδομήματα όπως στο Λύκειο και το Καπιτώλιο¹²⁹ σχετίζεται με το σημείο που βρίσκονταν τα ανάκτορα του Αυγούστου και τα οποία είναι γνώριμα για τους Ρωμαίους πολίτες του πρώτου προχριστιανικού αιώνα. Ακόμα και μέσα από μία αρχιτεκτονική περιήγηση δηλαδή ο

¹²⁹ Α. Μιχαλόπουλος-Χ. Μιχαλόπουλος, *Ρωμαϊκή Επική Ποίηση: Βιργίλιος Αινειάδα-Οβίδιος Μεταμορφώσεις*, Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά Συγγράμματα και Βοηθήματα, 2015, σελ.68, μτφρ. Α. Μιχαλόπουλου, στ. 836-837: «[...]Εκείνος θριαμβεύοντας επί της Κορίνθου, θα οδηγήσει το άρμα του νικητής στο υψηλό Καπιτώλιο[...]».

Βιργίλιος προσπαθεί να συνδέσει απελπισμένα το παρελθόν με το παρόν και τον Αύγουστο. Ειδικά το 8^ο βιβλίο της *Αινειάδας* έχει χαρακτηριστεί ως το πιο «αυγούστειο» από τα υπόλοιπα του έπους και η αποκωδικοποίηση του στα πλαίσια της αυγούστειας προπαγάνδας μπορεί ακόμη και σήμερα, χιλιάδες χρόνια μετά την σύνταξη του έπους, να αποτελέσει μία απολαυστική ερμηνευτική πρόκληση για κάθε μελετητή.

Οι ποιητές συνυπήρξαν χρονολογικά στην ίδια χωροχρονική κλίμακα και όντας αποτελέσματα των κοινωνικών αλλαγών υιοθέτησαν έναν τρόπο γραφής που μπορεί μορφολογικά να διαφέρει, όμως χαρακτηρίζεται κατά βάση από την αφομοίωση των ελληνικών μέτρων και τη διαλεκτική συνύπαρξη του παλαιού και του νεώτερου στα έργα τους. Αν και πλέον είναι κατάφωρη η αποδοχή του καθεστώτος και των αλλαγών που αυτό επέφερε, κανείς από τους δύο ποιητές δεν παρέμεινε “tout court” αυγούστειος. Από την άλλη πλευρά, όμως, ο Αύγουστος είναι “tout court” Βιργιλιακός (!) κατά κάποιον τρόπο. Από την Ισπανία και από τις εκστρατείες του εκεί ο Αύγουστος στέλνει μηνύματα αδημονίας ρωτώντας τον ποιητή σχετικά με την πρόοδο του εγχειρήματος¹³⁰.

Δεν μπορούμε εύκολα, λοιπόν, να παραβλέψουμε τον παράγοντα «Αύγουστο» και τις διάφορες μεταβλητές, όπως η νέα κοινωνική ειρήνη, η οικονομική εξασφάλιση του Βιργιλίου και Ορατίου, που με νευραλγικό τρόπο -είτε ενσυνείδητα είτε όχι- επέδρασαν στο έργο τους. Ο Αύγουστος επιθυμούσε –και αυτό μπορούμε με βεβαιότητα να το υποστηρίξουμε- την καταγραφή των επιτευγμάτων του όχι μόνο από την μερίδα των Ρωμαίων ιστορικών, οι οποίοι από νωρίς δηλώνουν υποταγή και μετατρέπουν τη ρωμαϊκή ιστοριογραφία σε υπηρετρία της πολιτικής, αλλά και από τους ποιητές. Ο Οράτιος γίνεται στην ποίησή του αμεσότερος λόγω της συγχρονικότητας αυτής με τη Ρώμη, αλλά και ο Βιργίλιος, αν και

¹³⁰ Βιργιλίου *Αινειάδα*, μτφρ. Θ. Παπαγγελής, ΜΙΕΤ, Αθήνα, 2018, σελ. 37.

αναφέρεται στις απαρχές της, δημιουργεί τις απαραίτητες ποιητικές πτυχώσεις, ώστε να εντάξει τον Αύγουστο στο έπος του ως νομοτελειακό, ντετερμινιστικό και μοιραίο, εντέλει, αποτέλεσμα της θέλησης των θεών.

Οι ιδιοσυγκρασίες των δύο ποιητών είναι επίσης πολύ διαφορετικές. Ο Οράτιος, συμποτικός και, όπως ο Σουητώνιος τον παρουσιάζει, με σκαμπρόζικο ύφος δεν έχει καμία σχέση με τον Βιργίλιο, που τελικά φαίνεται πως απεχθάνεται τη δημοσιότητα και τις απολαύσεις της διαβρωμένης μέχρι τότε ρωμαϊκής ηθικής¹³¹. Ο Βιργίλιος ήταν ανεξάρτητος πνευματικά, όπως ακριβώς και ο Οράτιος, ο οποίος δεν μίλησε ποτέ για τον Οκταβιανό μέχρι την εποχή του Ακτίου, ενώ παρέμεινε φίλος με παλαιούς δημοκρατικούς. Οι διθυραμβικές Ωδές του για τον Αύγουστο είναι πιο φειδωλές απ' ό,τι θα περίμενε κανείς (ειδικά αν τις συγκρίνει με τους πανηγυρικούς των ελληνιστικών ετών), ενώ μερίδα μελετητών θεωρεί πως μόνο η ωδή 1.3 αποτελεί έπαινο προς τον Αύγουστο. Ίσως, όμως, θα έπρεπε να εστιάσουμε και στο γεγονός πως, όταν σε μια Ωδή εκθειάζονται, για παράδειγμα, τα νέα ρωμαϊκά ήθη ή η καινούργια νομοθεσία, αυτό δεν αποτελεί στην πραγματικότητα έναν άλλον τρόπο εκθείασης των παραγόντων που επέτρεψαν την εδραίωση αυτής της νέας κατάστασης; Παρ' όλα αυτά, μέχρι το 17 π.Χ. δεν υπάρχουν μεταξύ του «Πρίγκιπα» και του ποιητή στενές σχέσεις. Ακόμη, όμως, και μετά το 17 π.Χ. ίσως αυτές να μην θερμάνθηκαν ποτέ. Παρ' όλα αυτά, ο Οράτιος αναγνωρίζει και θαυμάζει τα κολοσσιαία επιτεύγματα του Αυγούστου. Έβλεπε ότι ο Αύγουστος είχε μία δύναμη και ένα "status" που τον ξεχώριζαν από τους κοινούς ανθρώπους και ότι αυτές οι δυνάμεις εξ' ολοκλήρου χρησιμοποιούνται από τον Οκταβιανό, για να προαγάγει την αρμονία σε ολόκληρη την αυτοκρατορία. Τελικά, αναγνωρίζει ότι μετά από έναν αιώνα εμφυλίου πολέμου η Ρώμη χρειαζόταν

¹³¹ Ο.π., σελ. 37.

απεγνωσμένα μια αναγέννηση που θα εκπληρωνόταν, επίσης, και στο θρησκευτικό, ηθικό, νομικό αλλά και σε κάθε πεδίο του καθημερινού βίου. Τέτοια αισθήματα τα μοιραζόταν η συντριπτική πλειονότητα των συμπολιτών του και -ως εκ τούτου- του επέτρεψαν κατά καιρούς να υιοθετήσει τον ρόλο του «ιερέα» και να μιλήσει για τις ρωμαϊκές υποθέσεις με παραδοσιακή γλώσσα. Ο Οράτιος αποτέλεσε την επιτομή και τον αμίμητο εκπρόσωπο του μίγματος διακριτικότητας, σοβαρότητας και αστείου. Ένα ελληνικό παρελθόν συγκερασμένο με το ρωμαϊκό παρόν, μια μελαγχολική γνώση προσωρινότητας και ανασφάλειας συνδυασμένη με μία αποφασιστική πρόθεση για επιβίωση.

Το «κλειδί», πάντως, για την σύνδεση των ποιητών με το καθεστώς είναι αναμφιβόλως ο Μαικήνας. Ίσως χωρίς τη γνωριμία αυτή ο Βιργίλιος να παρέμενε ένας βουκολικός ποιητής με μόνο όπλο την ιδιωτική του φωνή. Είναι η αυγούστεια επίδραση και η ανάθεση του μεγάλου έπους αυτή που επιδρά πάνω του. Η δημιουργία της δημόσιας¹³² βιργιλιανής φωνής, μιας φωνής πατριωτικής, εθνικής, που αναφέρεται σε ένα ένδοξο μέλλον δίχως να είναι πλέον μία φωνή λυπημένη, προσωπική. Οι ποιητές, πάντως, δεν φαίνεται πως έχουν δηλώσει κάποιου είδους ρηματική υποταγή απέναντι στο καθεστώς, ενώ έχουμε σοβαρές αμφιβολίες (στην περίπτωση του Ορατίου συγκεκριμένα) αν είναι και έστω φιλικά προσκείμενοι προς το πρόσωπο του Αυγούστου. Οι πηγές δεν μας επιτρέπουν να υποστηρίξουμε παρά μόνο αυτό: είναι πιθανότερο οι ποιητές να θαύμαζαν τα επιτεύγματα του Οκταβιανού, παρά τον ίδιο.

Θα βοηθούσε ενδεχομένως αν εξετάζαμε το συνολικότερο ζήτημα με έναν τρόπο που θα μπορούσε να συνδυάσει το κοινωνικό συγκείμενο με τις ιδιοσυγκρασίες των ποιητών. Για παράδειγμα, μία ψυχολογική

¹³² Διχοτομήσεις και μοτίβα σχετιζόμενα με τη «δημόσια» και «ιδιωτική» φωνή έχουν γίνει και αναφορικά με τον Οράτιο, βλ. M. Santirocco, *Unity and Design in Horace's Odes*, The University of North Carolina Press, 1986, p. 41.

προσέγγιση του Ορατίου μέσα από το έργο του θα μπορούσε να φωτίσει τον τρόπο που το καθεστώς τον προσέγγισε αλλά και διάφορα άλλα σημαντικά για την εξέταση του έργου του στοιχεία. Παραμένοντας στον Οράτιο, τουλάχιστον στο πεδίο της ηθικής αλλά και των κοινωνικών μεταβολών, βλέπουμε πως οι Ωδές περιέχουν αρκετά στοιχεία σχετικά με την ιδιοσυγκρασία του και αναφορικά με το πώς θα μπορούσε να έχει αναπτύξει συγγραφικές δυστοκίες και εν πολλοίς νευρώσεις. Ίσως δηλαδή εκθειάζει τον Αύγουστο στον βαθμό που τον αντιμετωπίζει ως την ίδια την κοινωνική αλλαγή που αποτελεί πηγή έμπνευσης γι' αυτόν και του επιτρέπει να εξωτερικεύσει λογοτεχνικά τις σκέψεις του. Το νέο καθεστώς δηλαδή παρέχει τις απαραίτητες προϋποθέσεις, ώστε να μπορέσει να συνεχίσει. Οι σκοποί είναι διαφορετικοί μεταξύ των ποιητών και του «πρίγκιπα». Αν θα θέλαμε να εξετάσουμε το ζήτημα από την προβληματοθεσία του Οκταβιανού, θα μπορούσαμε να τον ταυτίσουμε με όλα αυτά τα στοιχεία της φωνής που επαναλαμβάνεται στην *Αινειάδα* και ψιθυρίζει στον Αινεία: «Go West». Η *Αινειάδα* ζητά να διαβαστεί ως εκκολαπτήριο της Ρωμαϊκής Ιστορίας και, ακριβώς όπως η πολιτική ποδηγέτησε την ιστοριογραφία, προσπάθησε να ποδηγετήσει και τη λογοτεχνία.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Πηγές

Βιργιλίου Αινειάδα, μτφρ. Θ. Παπαγγελής, εκδ. ΜΙΕΤ, Αθήνα, 2018

Horace Odes, transl. Nisbet R.-Hubbard M., *Book I*, Clarendon Press, Oxford, 2001

Ορατίου Ωδές: Βιβλία 3 και 4, μτφρ. Α. Μπαλτάς, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα, 1990

Ορατίου Ωδές: Βιβλία 1 και 2, μτφρ. Α. Μπαλτάς, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα, 1990

Ορατίου Ars Poetica, μτφρ. Γιώργης Γιατρομανωλάκης, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα, 2010

Σουητωνίου Η ζωή των Καισάρων: Αύγουστος, μτφρ. Π. Ροδάκης, Παρασκήνιο, Αθήνα, 1991

Σουητωνίου Περί ενδόξων Ανδρών, μτφρ. Α. Τσερμπή, Παρασκήνιο, Αθήνα, 1993

Βιβλιογραφικές Αναφορές

Αποστολίδου Β., *Η λογοτεχνία ως ιστορική πηγή*, Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, Θεσσαλονίκη, 2010

Γρόλλιος Κ., *Οράτιος Ωδές βιβλίο 1^ο*, Εστία, Αθήνα, 2005

-----*Οράτιος Ωδές βιβλίο 3^ο*, Εστία, Αθήνα, 2003

Cairns F., *Virgil's Augustan Epics*, Cambridge University Press, 1990

Γρόλλιος Κ., *Οράτιος ο Ελληνικώτατος ποιητής*, Αθήνα, 1969

Barchiesi A., *Homeric effects in Virgil's Narrative*, Princeton University Press, Oxford, 1984

Δημοπούλου Α., *Θέματα Ιδιωτικού/Δημοσίου Δικαίου στη Ρώμη*, το οποίο βρίσκεται στην ηλ. πλατφόρμα E-class, Πανεπιστημιακές Παραδόσεις, 2017

Eliot T.S. (μετ. 1971), *"Τι είναι ένας Κλασικός"*

Gowing A., *Empire and memory*, Cambridge University Press, New York, 2005

Hardie P., *Virgil's Aeneid-Cosmos and Imperium*, Oxford University Press, 1986

Horsfall N., *A companion to the study of Virgil*, Brill, Leiden, 2001

Kenney C. & V. Clausen, *Ιστορία της Λατινικής Λογοτεχνίας*, μτφρ. Α. Σιδέρη, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα, 2010

Lamp K., *A city of Marble-The rhetoric of Augustan Rome*, The University of South Carolina Press, South Carolina, 2013

Lowrie M., *Horace and Augustus*, *The Cambridge companion to Horace*, Cambridge university press, 2007

Μιχαλόπουλος Α. & Χ. Μιχαλόπουλος, *Ρωμαϊκή Λυρική Ποίηση: Οράτιος Carmina*, Ελληνικά Ακαδημαϊκά Συγγράμματα και βοηθήματα-Σ.Ε.Α.Β., 2015

Μιχαλόπουλος Α.-Χ. Μιχαλόπουλος, *Ρωμαϊκή Επική Ποίηση: Βιργίλιος Αινειάδα-Οβίδιος Μεταμορφώσεις*, Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά Συγγράμματα και Βοηθήματα, 2015

Pandey N., *The poetics of power in Augustan Rome*, Cambridge university press, 2018

Reed J., *Virgil's Gaze-Nation and poetry in the Aeneid*, Princeton University Press, Oxford, 2007

Rose J., *Ιστορία της Λατινικής Λογοτεχνίας*, Τόμος 1^{ος}, ΜΙΕΤ, Αθήνα, 1978

Santirocco M., *Unity and Design in Horace's Odes*, The University of North Carolina Press, 1986

Τσάτσος Κ., *Κάτουλλος Οράτιος Βιργίλιος Προπέρτιος, Αστρολάβος*, Αθήνα, 1986

Χρύσης Α., *Φιλοσοφία της Ιστορίας*, εκδ. Κριτική, Αθήνα, 2004

Zanker P., *The power of images in the age of Augustus*, The University of Michigan Press, 1988

Ἀρθρα

Βαϊόπουλος Β., 28. "From militia patriae to militia amoris: love labour and post obitum remuneration, (Tib. 1.3)", *Vichiana* 10, 2008

Benario J., "Book 4 of Horace's Odes: Augustan Propaganda" *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* Vol. 91, 1960.

Frank T., "Augustus, Vergil and the Augustan Elogia", *The American Journal of Philology*, Vol. 59, No. 1, 1938

Grebe S., "Augustus Divine Authority and Virgil's Aeneid", *Vergilius*, Vol. 50, 2004

Harrison S., "Augustus ,the Poetsand the Spolia Opima", *The Classical Quarterly*, Vol. 39, No. 2, 1989

Maleuvre J., "Le Prince et le Poète: Un aspect ignoré de la guerre idéologique dans la Rome augustéenne", *Ethnologie française*, nouvelle serie, T. 28, No. 2, L'AVATAR (Avril-Juin 1998)

Williams G., "Horace Odes i.12 and the succession to Augustus", *Hermathena*, No. 118, SPECIAL NUMBER IN HONOUR OF HERBERT WILLIAM PARKE: Magistro Dilectissimo Discipuli ,Winter 1974

